

ALİ CÂMİ EFENDİ'NİN EL-MURTECÂ ALÂ KASİDETİ DURR-İ MUSAFFÂ ADLI ESERİ

Ali BULUT*

ÖZET

Bu makalenin amacı, 19. yy. Osmanlı müderrislerinden Ali Câmî Efendi'nin “el-Murtecâ alâ Hasîdeti Durr-i Musaffâ” adlı eserinin tanıtılmasıdır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ali Câmî Efendi'nin kimliğinden kısaca bahsedilmiş, ikinci bölümde eserin yöntemi açıklanmış, üçüncü bölümde ise na't, Arapça aslı ve Türkçe çevirisiyle birlikte takdim edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Ali Câmî Efendi, el-Murteca, na't

ABSTRACT

Ali Câmî Efendi, His Study “el-Murtecâ alâ Hasîdeti Durr-i Musaffâ” and His Method

The purpose of this article is to present the “el-Murtecâ alâ Hasîdeti Durr-i Musaffâ” the study of Ali Camî Efendi that Ottoman teachers. The article consists of three sections: While the first section deals with the short life of Ali Câmî Efendi, the second section examines his method. The third present the study with the Arabic origin and Turkish translation.

Key Words : Ali Câmî Efendi, al-Murteca, eulogy.

Giriş

İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren Müslümanlar Hz. Peygamber (sav)'e olan sevgi ve muhabbetlerini değişik şekillerde ifade ettikleri gibi şiir yoluyla da dile getirmişlerdir. Bu tür övgü şiirleri sahabeden başlayarak günümüze kadar her dönemde ve her memlekette devam etmiştir. O (sav)'na söyleyecekleri her sözün başına *fidâke ebî ve ümmî Yâ Rasûlallah/ Anam babam sana feda olsun* diyen sahabîlerin kimisi Efendimiz'e olan muhabbetini açıkça ifade ederken kimisi de savaşlarda bedenlerini O'nun bedenine siper ederek bu sevgilerini fiilî olarak göstermişlerdir. Şair olan sahâbîler ise Efendimiz'e olan sevgi ve muhabbetlerini içle-

* Araş. Gör. Dr., O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâğatı ABD. e-mail: alibulut55@gmail.com.

rindeki coşkuyu mısralarla dile getirmişlerdir. Abdullah b. Revâha, Ka'b b. Zuheyr, Ebû Bekr Sıddîk, Ömer b. el-Hattâb, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlip, Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik gibi bir çok sahâbi Hz. Peygamber'e olan coşkun duygularını şiirleriyle ifade etmişlerdir. Bazı şairler birkaç beyitle bu duygularını ifade ederken, bazıları da sadece Peygamber (sav) sevgisini içeren çok sayıdaki kasidelerini Divânlarında toplamışlardır. Bazı alimler de Hz. Peygamber (sav)'in methine dair değişik şairler tarafından kaleme alınan kasideleri hacimli eserlerde toplama yoluna gitmişlerdir.

Daha sonra Hulefây-ı Râşidîn, Emevîler, Abbâsiler dönemlerinde de şairler Efendimiz'e olan görevlerini O'na yazdıkları övgü şiirleriyle ifade etmişlerdir. Osmanlılar Döneminde de Türk şairler şiirleriyle Efendimiz'e olan sevgilerini şiirleriyle dile getirmişlerdir. Divan şairlerinin hemen hepsinin na't yazdığı bilinmektedir. Na'tlar, şairlere ait Divan'larda genelde tevhid ve münâcât bölümlerinden sonra yer almakla beraber, sadece na'tla başlayan Divan'lar da mevcuttur. Tevhid, münâcâtlar gibi, Divanlar dışındaki İslâmî eserlerin başında yine na'tlar yer almaktadır.¹ Osmanlı'nın bu değerli şairlerinden birisi de 19. yy. devlet adamlarından ve Efendimizin neslinden Pertev Paşa adıyla meşhur Seyyid Muhammed Saîd'dir.

Pertev Paşa'nın *Durr-i Musaffâ* adını verdiği na'tı üç ayrı alim tarafından ikisi Arapça biri Türkçe olarak şerhedilmiştir. Önce Bursalı Seyyid Mehmet Efendi Arapça bir şerh yazmış, bu şerh başka bir alim tarafından h. 1252'de Türkçeye çevirilmiş, ayrıca Üsküdar Selimiye Dergahı müderrisi Vezir-köprülü Ali Cami Efendi tarafından da *el-Murtecâ* adıyla şerh edilmiştir.²

Biz de bu çalışmada *Durr-i Musaffâ* na'tının Ali Câmî Efendi tarafından yapılmış şerhini takdim edeceğiz.

Bu çalışmada *el-Murtecâ*'nın Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Bölümü No. 279 v. 77a-98a arasındaki 21 varaklık tek nüshasını bulabildik. Bu nüshaya binaen eserin hem Arapça

¹ Adem Çalışkan, *Fuzûlî'nin Su Kasidesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 35.

² Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB Yay., İstanbul, 1969, III, 1309. Bu şerhler Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Bölümü no. 279'da bir mecmua içinde bulunmaktadır.

edisyona kritiği yapıldı, hem de Türkçe'ye çevrildi. Dipnotlarda eserde geçen âyetlerin Kur'ân'daki yerleri gösterildi, hadis-i şeriflerin kaynakları verildi. Kitap ya da alim isimi verilerek aktarılan bilgilerin adı geçen kaynaklardaki yerleri zikredildi. Bunların yanında gerekli görülen yerlerde de ilâve bilgiler yine dipnotta verildi.

Ali Câmî Efendi:

Müellifin hayatı hakkında fazla bir bilgiye ulaşamadık. 19. yüzyılda yaşamış ve aslen Samsun'un Vezirköprü ilçesinden olan Ali Câmî Efendi, III. Selim tarafından Üsküdar'da yaptırılmış olan Selimiye Hangâhı/Dergahı müderrislerindedir. Daha çok Vezirköprülü Ali Câmî Efendi ismiyle zikredilir. Selimiye dergahı şeyhi Ali Behçet Efendi'nin³ hilâfet verdiği kişiler arasında Ali Câmî Efendi'nin de ismi geçer.⁴

Eserin Adı ve Telif Tarihi:

Müellif, şerhine niçin *el-Murtecâ* ismini verdiğini hamdele ve salveleden oluşan kısa dibâcesinde şöyle açıklar:

“Bu, Pertev Paşa'nın kasidesidir. Bunu okuyan neyi dilemişse onu bulur. Bu nedenle şerhime Mürtecâ (Umulan) adını verdim.”⁵

Eserin son varâğındaki “Kendisinden başka ilah olmayan, dereceleri yükselten, suları akıtan Allah'ın yardımıyla Seyyid Hüseyin Ağa'nın kalemiyle yazılmıştır.” Şeklindeki ifadeden, eserin müellif hattı olmadığı anlaşılmaktadır. İfadenin devamında da “9 Recep 1252 h.” şeklinde tarih kaydı yer almaktadır.

Yöntemi:

Vezirköprülü Ali Cami, Pertev Paşa'nın *Durr-i Musaffâ* adlı na'tına yazdığı *el-Murtecâ alâ Kasîdeti Durr-i Musaffâ* isimli bu

³ Ali Behçet Efendi'nin hayatı için bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1342, I, 47; Nihat Azamat, “Ali Behçet Efendi” mad., *DİA*, II, 382-383.

⁴ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Sehâ Neşriyat, İstanbul, 1990, II, 214; Hür Mahmut Yüceer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 263.

⁵ Vezirköprülü Ali Câmî Efendi, *el-Murtecâ alâ Kasîdeti Durr-i Musaffâ*, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Bölümü No. 279 v. 78a.

şerhine hamdele ve salveleden oluşan bir dibece ile başlamış, daha sonra her mısrayı ayrı ayrı ele alarak Arapça bir şerh yazmıştır. Müellifin, şerhinde nahiv, sarf, belâgat, tefsir, ta-savvuf vb. ilim dallarına ait eserlerinden yararlandığı görülmektedir. Yöntemini maddeler halinde şöyle açıklayabiliriz:

a. Öncelikle mısradaki garib lafızları açıklar:

“Kâne ‘amâe vahdetin fi'l-kıdemî hudûruhû:

Kâne : Kâne, nâkıs fiillerdendir, ancak tam fiil olması daha uygundur.

‘Amâ' : ‘Amâ', vahdet lafzına muzâf olup, belirli bir vakitte varlık nuruyla yarılmış yokluktaki karanlıktır.

Fi'l-Kıdem : Kıdem, zaman açısından başlangıcı olmayan demektir. Zarfı mustekar olup ‘amâ'nın sıfatıdır.

Hudûruhû . Hudûr, hazır anlamında fâildir”.⁶

b. Mısradaki lafızların i'râbını açıklar:

“Kâne nebiyye Rabbihî kable kıyâmi dînihî:

İrabı : *Nebiyye* mansub haberdir ve *Rabb* lafzına muzaftır. *Kable* lafzı, mef'ûlun fi'hi olup *kıyâmi dînihî* ifadesine muzaftır. *Dînihî*'deki mecrûr zamir *Rabb* lafzına aittir.”⁷

“Kurratu ‘ayni'l-asfiyâ' seyyidunâ Muhammed:

İrabı : Kura lafzı, asfiyâ' lafzına muzâftır ve mübtedâdır, seyyidunâ da haberidir.”⁸

c. Bazı lafızların iştikakını izah eder:

“Melek : Bu lafzın ya ilk, ya da son harfi hemzelidir. Birinci durumda aslı *me'haz* vezninde *me'lek*'tir. İkinci durumda ise *mekra*' vezninde olup hemzesi tahfif için hazfedilmiştir. *Merâh* yazarı melek lafzının, elçilik anlamındaki *elûku*'den geldiğini söylemiştir.⁹ Bazıları da *meğalbâsâ*¹⁰ (mîm ve kâf'ın üstünü, sonunda

⁶ Ali Câmî Efendi, *el-Murtecâ*, varak 84-b.

⁷ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 89-b.

⁸ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 90-a.

⁹ *Merâh Üzerine Mukayyed Dingöz*, nşr. Kırmırlı Sahaf Yusuf Ziya, tashih : Muhammed Rifat b. Abdullah Amasyevî, İstanbul, 1323, s. 192.

¹⁰ Sözlüklerde melek kelimesinin izahıyla ilgili bilgilerde ve taradığımız filolojik tefsirlerde bu bilgiye rastlamadık. Sadece Farsça bir sözlükte *kavurulmuş hu-*

da sâ'nın müselleşiyle) lafzından Arapçalaşmış olduğunu söylemişlerdir.¹¹ Melek lafzının başındaki lâm, cins içindir".¹²

d. Sufiyyenin görüşünden istifade eder:

"Ezel : Geçmişte başlangıcı olmayan demektir. Sufiyyeye göre ezel, amâu vahdettir. Ezel için zamanın kabı da denmiştir. Kim bunu derinlemesine araştırırsa ezelden beri olduğunu bilir".¹³

Sadrüşşeriâ'nın da *Ta'dîlu'-Ulûm* adlı eserini kaynak vererek rûhun mertebelerine tasavvufî açıdan değinir, şöyle der¹⁴:

- "Ulvî ruh, teorik ve pratik ilimler mertebesine ulaşırsa akıl,
- Ulvî ruh, İslam nuruyla göğsün inşirâhı/açılması mertebesine ulaşırsa sadr,
- Ulvî ruh, murâkabe ve muhabbet mertebesine ulaşırsa kalp,
- Ulvî ruh, müşâhade mertebesine ulaşırsa sır,
- Ulvî ruh, tecellî mertebesine ulaşırsa ruh adını alır."

e. Kısa bilgi verir kaynağa atıf yapar:

"**Neyyiru matla'î'l-hudâ seyyidunâ Muhammed**" mısraını açıklarken *hudâ* lafzının *hidâyet* manasına olduğu söyledikten sonra "Ayrıntılı bilgi için *Tehzîb'e* bakınız"¹⁵ der. Burada, *hudâ/doğruluk*, semaya benzetildiği için kapalı istiâre vardır. *Matla'/doğuş* kavramının, *hudâ* lafzına isnâdı tahyîli,

hubat ve *su teresi* anlamında ancak *makalyâsâ* şeklinde bir kelime bulabildik. Ancak bunun da *melek* kelimesindeki elçilik anlamıyla bir ilgisi görülmemektedir. Bkz. Muhammed Muin, *A Persian Dictionary*, Tahran, 1985, s. 4303.

¹¹ Taradığımız kaynaklarda bu bilgiye ulaşamadık.

¹² Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 82-b.

¹³ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 81-a.

¹⁴ 79-a. Bkz. Hâdimî, Ebû Saîd, *Berika*, çev. Bedettin Çetiner vd., Kahraman Yay., İstanbul, 1991, I, 71.

¹⁵ Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğa*, Müessesetu Sicilli'l-Arab, Kahire-1964, Hudâ mad.

neyyir/aydınlatan lafzının *matla‘a* isnadının ise teşrih olduğunu açıklar.¹⁶

f. Sarf ilmi

“İntivâ : Tayy/katlanmak mastarından türemiş olup yaymanın zıttıdır. Lafzı itibariyle lefif-i makrûn (fiil kökünde vâv ve yâ'nın bitişik olması), anlam olarak ise *mübârek elinde katlanmış-tır* şeklindedir.”¹⁷

“Nebiyun : Ya fâil veznin fail kalıbında haber veren anlamında, nebe' mastarından türemiştir, ya da yükselmek anlamındaki nubuvvet mastarından türemiştir.”¹⁸

g. Mısralardaki edebi sanatları açıklar

“Zuhûruhû : Bu lafız, sâra'nın ismidir. Huve zamiri Nebiy-i Muhterem (sav)'e aittir. *Mutavvel*'de geçen "Dalgası altın olan misk denizi, içinde kor olan kömür ateşi gibidir"¹⁹ örneğinde olduğu gibi burada tahyîli bir lezzet (kapalı istiâre²⁰) vardır.”²¹

“Alâik : Bağ anlamındaki ‘alâka'nın çoğuludur. Burada kapalı istiâre vardır. Bulutların, bağlara isnadında istiâre-i tahyîliye vardır.”²²

“Sabâhatu : Burada kapalı istiâre vardır. Ufuk lafzının sabâhatu lafzına isnâdında istiâre-i tahyîliye vardır. *Min* harfi cerri *fî* anlamında kullanılmıştır. Ufuku's-sabâhati ifadsinden maksat ezel olabilir.”²³

“Munessem : Burada "perçeminden, yalancı ve suçlu perçeminden"²⁴ ayetinde olduğu gibi mecâzî isnad vardır.”²⁵

¹⁶ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, 85-a-85-b. İstiârede tahyîl ve teşihle ilgili olarak bkz. Abdünnâfi Efendi, *en-Nef'u'l-Mu'avvel Tercumetu't-Telhîs ve'l-Mutavvel*, İstanbul, 1289, II, 116; Saraç, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁷ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 89-a.

¹⁸ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 89-b.

¹⁹ Kazvîni, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrut, 1998, s. 255.

²⁰ Kapalı istiâre (istiâre-i mekniyye), kendisine benzetilenin açıkça bulunmadığı, sadece onu hatırlatan, onunla ilgili bir unsurun bulunduğu istiâredir. Saraç, *a.g.e.*, s. 111; Cârîm - Emîn, *a.g.e.*, s. 77.

²¹ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 85-a-85-b.

²² Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 87-a.

²³ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 90-b.

²⁴ Alak (96) : 15-16.

“Yefûhu : Fevh mastarı güzel koku anlamındadır. Çünkü *misk koktu* anlamında *fâha'l-misku* denir. Burada kokmaktan maksat sevinmek olduğu için istiâre-i tasrîhiyye ve tebeiyye vardır.”²⁶

h. Kelime ve cümlelere ait tahlillerden sonra da *mahsûluhu* diyerek mısranın toplu bir anlamını arzeder.

Kullandığı Şevâhid:

a. Kur'ân-ı Kerim

Lafızların izahında sık sık Kur'ân-ı Kerim ayetlerinden istifade eder. Âyetleri de tefsirlerden kaynak vererek açıklar:

“Ke'l-'alemi : *Kâf*, benzer anlamında, *alem* de *sancak* anlamındadır. Kadı Beydâvî, "Denizlerdeki dağlar gibi inşa edilmiş gemiler O'nundur"²⁷ âyetinin tefsirinde şöyle der : "Alem, yüksek dağ anlamında olup çoğulu a'lâm'dır."²⁸

“**Ezharati'd-damâiru hîne bedet umûruhû**” mısrasının toplu anlamını verirken âyet-i kerîmelerden istifade eder: “Açıkça ifade edilmeden öğrenilmesi imkansız olan kalpteki bilgiler, Allahu teâlânın kendisine bildirmesi suretiyle onun durumunun, emir ve yasaklarının ortaya çıktığı bir vakitte açığa çıkmıştır. Bu konuda bir çok âyet-i kerime vardır. Bunlardan birisi şöyledir : "Hani bir vakit Peygamber, eşlerinden birine (Hafsa'ya) gizlice bir söz söylemişti"²⁹ Bu sır, ya Hz. Peygamber (sav)'in Mâriye'yi kendisine yasaklaması, ya balı kendisine yasaklaması ya da kendisinden sonra Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in halife olacağına dair bilgidir. Hafsa bu sırrı Aişe'ye söyleyince Allah bunu Hz. Peygamber (sav)'e bildirdi. Hz. Peygamber (sav) de Hafsa'ya bunun bazısını söyledi, bazısını da söylemedi, ona yaptıklarını anlattı. Bunun üzerine Hafsa "Bunu sana kim haber verdi?" deyince Hz. Pey-

²⁵ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 92-a. Mecâzî isnada, mecaz-ı aklî de denir, *bir fiilî, aslı failinden başkasına isnad etmek* olarak tanımlanır. Saraç, *a.g.e.*, s. 101.

²⁶ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 92-b. İstiâre-i tasrîhiyye/musarraha (açık istiâre), Benzeyeni düşürülen teşbihtir. Bu istiârenin açık olarak nitelenmesi kendisine benzetilenin açıkça ifade edilmesindedir. İstiâre-i tebeiyye ise fiillerle yapılan istiâredir. Saraç, *a.g.e.*, s. 110-111; Cârîm – Emîn, *a.g.e.*, s. 77, 84.

²⁷ Rahman (55) : 24.

²⁸ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 80-a. Beydâvî, *a.g.e.*, V, 276.

²⁹ Tahrim (66) : 3.

gamber (sav) de "Her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah bana haber verdi" demişti."³⁰

"Kurratun : Beydâvî 've karrî 'aynâ / ve gözün aydın"³¹ âyetinin tesirinde şöyle der : "İçin rahat olsun, seni üzecek şeyleri at gitsin. Ya karâr mastarından türemiştir. Çünkü göz, nefsin hoşuna gidecek bir şey görünce ona bakmaktan huzur duyar, başkasına bakmaz.. Ya da kura mastarından türemiştir. Çünkü sevinç göz yaşları soğuk, keder göz yaşları ise sıcaktır. Bu nedenle *gözün aydın* anlamına *kurratu'l-'ayn* ifadesi kullanılır."³²

"Rabbi : Rabbi ifadesi "Yusuf! Yüz çevir"³³ kabilindedir. Yani "Ey Yusuf" denmiştir."³⁴

b. Hadis-i Şerif:

"Fi'l-ezeli muazzamun bi's-şerefi muebbedun" mısraını açıklarken şöyle der:

"Nebiy-i Muhterem, kendisine layık çeşitli tazimlerle Allah tarafından ezelde tazim görmüş; hem zatı hem de nesebi itibariyle yücelik ve şerefle daimi ve kalıcı kılınmıştır. Zatı itibariyle yücelik ve şerefle kalıcı kılınması bellidir. Nesep açısından ise Kadî İyâz, *Şifâ* adlı eserinde İbn Abbâs (İnsanların Rabbi ondan razı olsun)'tan şu hadis-i şerifi rivâyet etmiştir : "Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur : Adem yaratılmadan yaklaşık iki bin sene önce Kureyş,³⁵ Allah katında bir nur idi. Bu nur Allah'ı tesbih ediyor, melekler de aynı tesbihi yapıyorlardı. Allah, Adem (as)'i yaratınca bu nuru onun sulbüne attı. Hz. Peygamber (sav) şöyle devam etti : Allah beni Adem (as)'in sulbünden yeryüzüne indirdi. Sonra beni Nuh (as)'un sulbüne, peşinden de İbrahim (as)'in sulbüne yerleştirdi. Allah benim nurumu bu şekilde değerli sulplardan temiz rahimlere nakletti, sonuçta anne-babamın sulbünden dünyaya getirdi. Anne-babam asla zinaya bulaşmamış bir nesilden gelmişlerdir."³⁶

³⁰ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 84-a-84-b. Beydâvî, *a.g.e.*, V, 355.

³¹ Meryem (19) : 26.

³² Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 90a-90-b. Beydâvî, *a.g.e.*, IV, 12.

³³ Yusuf (12) : 29.

³⁴ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 96-a.

³⁵ Aliyyu'l-Kâri, rivâyeti "Kureyş" yerine "Nebi (sav)" ismiyle aktarır. Aliyyu'l-Kâri, *Şerhu's-Şifâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I, 199.

³⁶ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 81b-82-a. Kâdi İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 83; Suyûtî, *ed-Durru'l-*

c. Şiir:

“Haysu : Sebep ve mekan için kullanılır. Ahfeş'e göre zaman zarfı olarak da kullanılır, isim ya da fiil cümlesine muzaf olarak gelmez, tekil lafza muzaf olabilir. Şairin şu beytinde olduğu gibi³⁷:

Emâ terâ haysu Suheylin tâli'an

Necmun yudî'u ke-ş-şihâbi sâti'an

(Süheyl yıldızının doğduğu yeri bilmez misin?

*Parlak kor gibi aydınlık saçan)*³⁸

Kullandığı Kaynaklar:

Müellif, lugat, sarf, nahiv, belâgat, tefsir, hadis, tasavvuf, ahlak vb. birçok ilim dalına ait değişik kaynaklar kullanarak mısraları farklı açılardan izah etmeye gayret göstermiştir. İsim vererek kullandığı kaynaklar şunlardır:

Sadruşşerîa'nın *Ta'dîlu'l-Ulûm'u*, Kadı Bezvâvî'nin *Tefsîr'i*, Kadı İyâz'ın *eş-Şifâ'sı*, Râgıb el-İsfehânî'nin *el-Mufradât'ı*, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Tefsîru Rûhi'l-Beyân'ı*, Taftâzânî'nin *el-Mutavvel'i*, Ezherî'nin *Tehzîbu'l-Luğa'sı* Hâdimî'nin *el-Berîka'sı*, Seyyid Şerîf Curcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf'ı*, Firûzâbâdî'nin *el-Kâmûsu'l-Mihî'ti*, Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un *Merâhu'l-Ervâh'ı*. Bazen de “Sûfiyye şöyle der” diyerek tasavvuf ehlinin görüşünü aktarır. Yine isim vererek Ahfeş'in görüşünü de aktarır.

1. el-Murtecâ alâ Kasîdeti Durr-i Musaffâ (Çeviri)³⁹

Allah'a hamdolsun.

Gayb lisanını şairlerin diline bahşeden,

Birçok fasîh ve belîği affeden,

Meleklerle, habîbini mele-i a'lâda övmelerini emreden.

Mensûr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993, IV, 329-330. (Asıl nüshayla Şifâ arasındaki metin farkına Arapça kısmında işaret edilmiştir).

³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., II, 140-141.

³⁸ Ali Câmî Efendi, *a.g.e.*, v. 83-a.

³⁹ Yazma nüshanın varak numaraları Arapça metin arasında parantez içinde gösterilmiştir.

Fatımâtu'z-Zehrâ böyle anlatır,

Câriyeler bunu söyler,

Haticetu'l-Kübrâ da dinler.

Onun arzusuyla çiçekler rakseder, sema döner.

Salat ve selam, şairlere değerli hırkasını giydirene, onun ailesine ve de onu dürr-i yetim/eşsiz inci olarak niteleyen ashabına olsun.

Şimdi. Bu, Pertev Paşa'nın kasidesidir. Bunu okuyan neyi dilemişse onu bulur. Bu nedenle şerhime Mürtecâ (Umulan) adını verdim.

Zâke harîmun ussuhû bi'l-kalemi muşeyyedun

Zâke : İsm-i işaretir (işaret zamiri). Kâf ise hitap harfidir. Muşârun ileyh Beytullah'tır. Bu ism-i işaret, orta mesafe ve gözle görülen nesnelere göstermek için kullanılır.⁴⁰

Harîm : Etraf ve çevre anlamındadır. "Köye sor"⁴¹ âyetinde olduğu gibi burada da mecâz-ı hazfî/eksilteli mecâz vardır. Yani *zû harîm/etrafi olan* anlamındadır.

Ussuhû : *Uss* kelimesi hemzenin zammesi ve şîn'in şeddeyle olup *esâs/temel* kökünden türemiştir.

Kalem : Kalem'den maksat Hz. Muhammed (sav)'in nurudur. Eğer "Sahih bir hadiste "Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir"⁴², başka bir sahih hadisi şerifte de "Allah'ın ilk yarattığı şey nurumdur"⁴³ sözü gelmiş; hikmet ehli de "Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır"⁴⁴ demişlerdir, bu iki hadis ile hikmet ehlinin bu sözünü nasıl uzlaştıracamız?" denirse şöyle deriz: "Şerhu'l-Mevâkif'in akıl bahsinde buna şöyle cevap verilmiştir : İlk yaratılan şeye; zatını ve aslını düşünen soyut bir nesne olması açısından akıl denmiş;

⁴⁰ Durri Musaffâ'ya yapılan yazarı meçhul ilk şerhte *Zâke Harîmun* ifadesinden maksadın Beytullah değil, Mescidi Nebevî olduğu zikredilir. Meçhul Yazar, *Durri Musaffa Şerhi*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa Bölümü no. 279, v. 4a.

⁴¹ Yûsuf (12) : 82.

⁴² el-'Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ' ve Muzilu'l-İlbâs 'amma's-tehera mine'l-Ehâdîsi 'alâ Elsineti'n-Nâs, Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut, 1351, I, 263.*

⁴³ el-'Aclûnî, *a.g.e.*, I, 265-266.

⁴⁴ el-'Aclûnî, *a.g.e.*, I, 263. Aclûnî, bunun uydurma hadis olarak rivâyet edildiğini söyler.

bütün varlıkların özüne ve ilim dallarına ulaştıran bir vasıta olması açısından kalem denmiş, Efendimizin peygamberlik nurunun coşmasına vasıta olması açısından da buna nur adı verilmiştir."⁴⁵

Sadruşşerîa da *Ta'dîlu'-Ulûm* adlı eserinde şöyle der⁴⁶:

- "Ulvî ruh, teorik ve pratik ilimler mertebesine ulaşırsa akıl,
- Ulvî ruh, İslam nuruyla göğsün inşirâhı/ açılması mertebesine ulaşırsa sadr,
- Ulvî ruh, murâkabe ve muhabbet mertebesine ulaşırsa kalp,
- Ulvî ruh, müşâhade mertebesine ulaşırsa sır,
- Ulvî ruh, tecellî mertebesine ulaşırsa ruh adını alır.

Mueyyed : *kireç* anlamındaki *şîd* mastarından türemiş olup istiâre⁴⁷ yoluyla *sağlam* anlamında kullanılmakta, inşa söz konusu olduğunda da *yüksek* anlamında kullanılmaktadır.

Bi'l-kalem : Bu câr ve mecrûrûn, âmîlinden (müeyyed) önce gelmesi kasr⁴⁸ içindir.

Bu mısradaki isim cümlesinin kullanılmasında süreklilik anlamını ifade etmesi amacıyla.

Mısranın anlamı şöyledir:

⁴⁵ Seyyid Şerîf Curcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, Dâru't-Tibâati'l-Âmira, İstanbul, 1357, II, 509. Elmalılı da bu iki hadis-i şerif ile hikmet ehlinin sözünü de aktararak nûr-i Muhammedî ile ilk aklın, akıl ile kalem aynı anlamda olduğu şeklinde görüşler aktarır. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyet, I, 568, VIII, 5263.

⁴⁶ Hâdimî, Ebû Saîd, *Berika*, çev. Bedettin Çetiner vd., Kahraman Yay., İstanbul, 1991, I, 71.

⁴⁷ İstiâre, bir lafza aralarındaki benzerlik alakası dolayısıyla temel anlamının dışında yeni bir anlam vermektir. M.A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi, İstanbul, 2001, s. 109; Ali el-Cârim – Mustafa Emîn, *el-Belâgatu'l-Vâdiha*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, ts., s. 77.

⁴⁸ Kasr için bkz. Hatîb el-Kazvîni, *Telhîs ve Tercümesi, Kur'an'ın Eşsiz Belâgatı*, Nşr. Nevzat H. Yanık, Mustafa Kılıçlı, M. Sadi Çöğenli, İstanbul, trs., s. 48-55.

Tavaf için kutsal olan Beytullah, sağlam ve ebedî bir şekilde Muhammed'in nuru sebebiyle inşa edilmiştir.

Mısradada, *harîm* kelimesiyle, Hz. Mustafa (sav)'nın itaati sonucunda Allah katındaki makamına işaret edilmiş olması da mümkündür.

Uss lafzı şu ayeti kerîmeden alınmıştır : "Binasını Allah korkusu üzerine yapan kimse mi...?"⁴⁹

Bu durumda mısranın anlamı şöyle olur:

Binası Allah korkusu üzerine kurulmuş olan, Mustafa (sav)'nın makamı kutsal olup yüce Kalem'e yükseltilmiştir.

'Arşun 'aleyhi nûruhû ke'l-'alemi mumeddedun

Arş : Kadı Beydâvî'de Neml sûresinin tefsirinde de geçtiği gibi arş, mahlûkatın ilk yaratılanı, en büyüğü ve de hepsini kuşatan varlıktır.⁵⁰

'Aleyhi : *Mumeddedun* lafzına müteallik olup, *huve* zamiri arşa aittir.

Nûruhû : *Huve* zamiri Beyt-i Atîk'e aittir. Nur, ziyadan daha kuvvetli bir ışık olup bazı müfessirlerin şiirlerinde üç anlamda kullanılmıştır:

Üç nur gökten aydınlatır

Benzerlerinin sırrında tasvir edilir

İlimlerimiz, kalbin yıldızları, akıl da dolunayı

Rahman'ı bilmek ise nur saçan bir güneş

Önderim Kâbetullah ve de kiblem olan Beyt

Dinim de dinler içinde en yüce ve en övünülen

Şefaatçim Resulullah, bağışlayan Allah

Allah'tan başka Rab yoktur, en büyüktür Allah

⁴⁹ Tevbe (9) : 109.

⁵⁰ Kadı Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvî*, nşr. Abdulkâdir Arafât el-Aşâ Hasûne, Beyrut, 1996, IV, 265. Eserimizde *ve a'zamuhâ* ifadesi yerine *ve'l-izam* ifadesi yer almaktadır. Ancak *Beydâvî* tefsirindeki ifade anlam açısından daha doğrudur.

Ke'l-'alemi : *Kâf*, benzer anlamında, *alem* de *sancak* anlamındadır. Kadı Beydâvî, "Denizlerdeki dağlar gibi inşa edilmiş gemiler O'nundur"⁵¹ âyetinin tefsirinde şöyle der : "Alem, yüksek dağ anlamında olup çoğulu a'lâm'dır."⁵²

Mumeddun : Memdûd/uzatılmış anlamındadır.

Mısranın irabı şöyledir : Burada mübteda olan zâke'nin haberinin peşinden ikinci haberi gelmiştir. Veya mahzûf/eksilti bir mübtedanın haberi gelmiştir. Buradaki isnad, *Zeydun esedun/Zeyd arslandır* kabilindedir.

Mısranın anlamı şöyledir:

Beyti atık arş gibi, nuru da üzerinde sancak dalgalanan dağ gibidir.⁵³

Fi'l-ezeli muazzamun bi's-şerefi muebbedun

Ezel : Geçmişte başlangıcı olmayan demektir. Sufiyyeye göre ezel, amâu vahdettir. Ezel için zamanın kabı da denmiştir. Kim bunu derinlemesine araştırırsa ezelden beri olduğunu bilir.

Muazzam : Mahzuf bir mübtedanın haberidir. İsmi fail sıygası olduğunda muazzim/yücelten Allah'tır. Çünkü ezelde Allah'tan başka varlık yoktur.

Muebbedun : Mahzuf mübtedanın ikinci haberidir. İsmi mef'ûl sıygasında gelen bu muebbedun lafzı tef'il babındandır. *Kalıcı* ve *ebedi* anlamına gelen muebbed lafzı gelecekte son bulmayacak şeyler için de kullanılır. İlâhi sıfatlar söz konusu ise *kadîm* anlamına gelmektedir.

Bi's-şerefi: Muebbed lafzına müteallik olup kafiye gözetilerek ondan önce gelmiştir. Şeref sözlükte mecd ve yücelik anlamındadır.

Mısranın anlamı şöyledir:

Nebiyy-i Muhterem, kendisine layık çeşitli tazimlerle Allah tarafından ezelde tazim görmüş; hem zatı hem de nesebi itibariy-

⁵¹ Rahman (55) : 24.

⁵² Beydâvî, *a.g.e.*, V, 276.

⁵³ İlk şerhe göre arş gibi olan Peygamberimizin Haremi Şerifidir. Meçhul Yazar, *Durri Musaffa Şerhi*, v. 5b.

le yücelik ve şerefle daimi ve kalıcı kılınmıştır. Zatı itibariyle yücelik ve şerefle kalıcı kılınması bellidir. Nesep açısından ise Kadı İyâz, *Şifâ* adlı eserinde İbn Abbâs (İnsanların Rabbi ondan razı olsun)'tan şu hadis-i şerifi rivâyet etmiştir : "Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur : Adem yaratılmadan yaklaşık iki bin sene önce Kureyş, Allah katında bir nur idi. Bu nur Allah'ı tesbih ediyor, melekler de aynı tesbihi yapıyorlardı. Allah, Adem (as)'i yaratınca bu nuru onun sulbüne attı. Hz. Peygamber (sav) şöyle devam etti : Allah beni Adem (as)'in sulbünden yeryüzüne indirdi. Sonra beni Nuh (as)'un sulbüne, peşinden de İbrahim (as)'in sulbüne yerleştirdi. Allah benim nurumu bu şekilde değerli sulplerden temiz rahimlere nakletti, sonuçta anne-babamın sulbünden dünyaya getirdi. Anne-babam asla zinaya bulaşmamış bir nesilden gelmişlerdir."⁵⁴

Fi'l-feleki mukerremun bi'l-meleki mueyyedun

Seyyidu'l-ardi ve's-semâi seyyidunâ Muhammed

Felek : Felek lafzının başındaki lâm-ı tarif istiğrak içindir. Birinci mısranın irabı öncekiyle aynıdır. Yine felek kısmı öne geçmiş haber, sonrası da mübteda olabilir. Buranın şu şekilde takdiri uygundur :

Yeryüzünün efendisi bütün göklerde değerlidir

Göğün efendisi meleklerle desteklenir

Seyyidunâ/Efendimiz Muhammed : Bu kısım gizli bir sorunun cevabıdır. Sanki "Kim o?" denmiş de "Efendimiz Muhammed" şeklinde cevap verilmiştir.

Melek : Bu lafzın ya ilk, ya da son harfi hemzelidir. Birinci durumda aslı *me'haz* vezninde *me'lek*'tir. İkinci durumda ise *mekra'* vezninde olup hemzesi tahfif için hazfedilmiştir. *Merâh* yazarı melek lafzının, elçilik anlamındaki *elûku*'den geldiğini söylemiştir.⁵⁵ Bazıları da *megalbâsâ*⁵⁶ (mîm ve kâf'ın üstünü, sonunda

⁵⁴ Kâdi İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts, s. 83; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, Dâru'l-Fîkr, Beyrut, 1993, IV, 329-330. (Asıl nüshayla Şifâ arasındaki metin farkına Arapça kısmında işaret edilmiştir).

⁵⁵ *Merâh Üzerine Mukayyed Dingöz*, nşr. Kırımlı Sahaf Yusuf Ziya, tashih : Muhammed Rifat b. Abdullah Amasyevî, İstanbul, 1323, s. 192.

⁵⁶ Sözlüklerde melek kelimesinin izahıyla ilgili bilgilerde ve taradığımız filolojik tefsirlerde bu bilgiye rastlamadık. Sadece Farsça bir sözlükte *kavrunmuş hu-*

da sâ'nın müselleşiyle) lafzından Arapçalaşmış olduğunu söylemişlerdir.⁵⁷ Melek lafzının başındaki lâm, cins içindir. Mısranın irabı öncekiyle aynı olup anlamı şöyledir:

O, bütün göklerde değerli, melek cinsiyle desteklidir

Eşrakati'l-mezâhiru haysu udîe nûruhû

Birinci şârih (Allah zühdünü artırsın), Sufilerin birtakım görüşlerinden yararlanarak bu mısranın şerhini yaptı. Ben fakir ise lafızlara dayanarak şöyle diyorum:

Mezâhiru : Mizhar, merdiven anlamındaki mis'ad vezninde olup çoğulu mezâhir'dir. Bu iki kelime merdiven/basamak anlamında eşanlamlıdır.

Haysu : Sebep ve mekan için kullanılır. Ahfeş'e göre zaman zarfı olarak da kullanılır, isim ya da fiil cümlesine muzaf olarak gelmez, tekil lafza muzaf olabilir. Şairin şu beytinde olduğu gibi⁵⁸:

Emâ terâ haysu Suheylin tâli'an

Necmun yudî'u ke's-şihâbi sâti'an

(Süheyl yıldızının doğduğu yeri bilmez misin?)

Parlak kor gibi aydınlık saçan)

Yani : Süheyl'in yerini bilmez misin? Haysu edatı kasidede udî'e cümlesine/fiiline muzâf olarak gelmiş, nûruhû lafzı da bu fiilin sözde öznesi olmuştur. Nûruhû'daki *huve* zamiri de Hz. Peygamber (sav)'e aittir. Mısranın anlamı şöyledir:

Muhammed (sav)'in nuru aydınlattığı için, deliller, âyetler, nefsi tezkiye ve riyâzet yollarıyla Marifetullah'a çıkan basamaklar aydınlanmıştır. Bu latif bilgiler *Beydâvî Tefsiri*'nden alınmıştır.⁵⁹

bubat ve *su teresi* anlamında ancak *makalyâsâ* şeklinde bir kelime bulabildik. Ancak bunun da *melek* kelimesindeki elçilik anlamıyla bir ilgisi görülmemektedir. Bkz. Muhammed Muin, *A Persian Dictionary*, Tahran, 1985, s. 4303.

⁵⁷ Taradığımız kaynaklarda bu bilgiye ulaşamadık.

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, II, 140-141.

⁵⁹ Beydâvî, *a.g.e.*, II, 214.

Ezharati'd-damâiru hîne bedet umûruhû

Râgıb el-İsfehânî () şöyle demiştir: "Damîr, kalbin ihtivâ ettiği ve öğrenilmesi imkansız olan şeydir"⁶⁰ İzhâr fiilin damîre isnadı hakiki anlamdadır. Bu nedenle, damîrden maksadın damîrde olan şeyler olduğunu söylemenin bir anlamı yoktur.

Hîne : Mutlak vakit ifade eder.

Bedet : *Buduvv* mastarı, vâvli nâkıs olup ortaya çıkmak anlamındadır.

Umûruhû : Umûr, emr lafzının çoğulu olup hem hal, durum anlamına hem de emir anlamına gelmektedir.

Mısranın anlamı:

Açıkça ifade edilmeden öğrenilmesi imkansız olan kalpteki bilgiler, Allahu teâlânın kendisine bildirmesi suretiyle onun durumunun, emir ve yasaklarının ortaya çıktığı bir vakitte açığa çıkmıştır. Bu konuda bir çok ayet-i kerime vardır. Bunlardan birisi şöyledir : "Hani bir vakit Peygamber, eşlerinden birine (Hafsa'ya) gizlice bir söz söylemişti"⁶¹ Bu sır, ya Hz. Peygamber (sav)'in Mâriye'yi kendisine yasaklaması, ya balı kendisine yasaklaması ya da kendisinden sonra Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in halife olacağına dair bilgidir. Hafsa bu sırrı Aişe'ye söyleyince Allah bunu Hz. Peygamber (sav)'e bildirdi. Hz. Peygamber (sav) de Hafsa'ya bunun bazısını söyledi, bazısını da söylemedi, ona yaptıklarını anlattı. Bunun üzerine Hafsa "Bunu sana kim haber verdi?" deyince Hz. Peygamber (sav) de "Her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah bana haber verdi" demişti.⁶²

Kâne 'amâe vahdetin fi'l-kıdemî hudûruhû

Kâne : Kâne, nâkıs fiillerdendir, ancak tam fiil olması daha uygundur.

'Amâ' : 'Amâ', vahdet lafzına muzâf olup, belirli bir vakitte varlık nuruyla yarılmış yokluktaki karanlıktır.

Fi'l-Kidem : Kıdem, zaman açısından başlangıcı olmayan demektir. Zarfı mustekar olup 'amâ'nın sıfatıdır.

⁶⁰ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2002, s. 512.

⁶¹ Tahrim (66) : 3.

⁶² Beydâvî, *a.g.e.*, V, 355.

Hudûruhû . Hudûr, hazır anlamında fâildir.

Mısranın anlamı :

Muhammed'in varlığı, ezelde Allah ile beraber olan yokluğun yaratma nuruyla dağılması anında ortaya çıkmıştır.⁶³

Sâra ke-bedri leyletin li'l-'ademi zuhûruhû

Sâra : Sâra, nâkıs fiillerdendir.

Ke-bedri : Kâf harfi teşbih içindir. *Kâmûs* şöyle der : "Bedr, sûrat anlamında olup mübâdere de buradan gelmektedir. Bir halkın işlerini gören kimse için de nûru'l-kavm deyimi kullanıldığı gibi, kavmin efendisi anlamında da bedru'l-kavm deyimi kullanılır."⁶⁴ Burada maksat, her tarafı ışık olan aydır.

Leyletin : Gece yeryüzünün gölgelenmesidir. Bu bilgiler İsmail Hakkı Bursevî (ks)'ye aittir.⁶⁵ Sondaki tenvin, nekralık içindir.

Li'l-'ademi : 'Adem'in başındaki lâm, mecâzî olarak fi/-de,-da anlamındadır.

Zuhûruhû : Bu lafız, sâra'nın ismidir. Huve zamiri Nebiyy-i Muhterem (sav)'e aittir. *Mutavel*'de geçen "Dalgası altın olan misk denizi, içinde kor olan kömür ateşi gibidir"⁶⁶ örneğinde olduğu gibi burada tahyîli bir lezzet (kapalı istiâre⁶⁷) vardır.

Mısranın anlamı şöyledir:

Nebiyy-i Muhterem (sav)'in gayb âlemi bölgesinden çıkışı, karanlık bir gecede ortaya çıkan dolunay gibi olmuştur. Öyle ki ezvâc- tâhirâtı, karanlık gecelerde onun bulunduğu odada iğne deliğinden ipliği geçirebilirlerdi.

⁶³ İlk şarih bununla "Allah vardı hiçbirşey yoktu" sözünün kastedildiğini söyler. Varak : 15b.

⁶⁴ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul, 1305, II, 148.

⁶⁵ İsmâil Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, İstanbul, 1389 XXX, 32.

⁶⁶ Kazvîni, *el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrut, 1998, s. 255.

⁶⁷ Kapalı istiâre (istiâre-i mekniyye), kendisine benzetilenin açıkça bulunmadığı, sadece onu hatırlatan, onunla ilgili bir unsurun bulunduğu istiâredir. Saraç, *a.g.e.*, s. 111; Cârîm - Emîn, *a.g.e.*, s. 77.

Neyyiru matla'i'l-hudâ seyyidunâ Muhammed

Neyyir : Neyyir, güneş için kullanılan bir mübâlağa/abartı sıygasıdır.

Matla' : Matla'/doğuş yeri, kıyasen lâm harfinin fethasıyla ismi mekandır. Şâz olarak lâm'ın kesrasiyla da gelir.

Hudâ : Hidâyet manasına olup ayrıntılı bilgi için *Tehzib'e* bakınız.⁶⁸ Burada, hudâ/doğruluk, semaya benzetildiği için kapalı istiâre vardır. Doğuş/matla' kavramının, hudâ/doğruluk lafzına isnâdı tahyilî, neyyir/aydınlatan lafzının matla'a isnadı ise terşihdir.⁶⁹

Mısranın anlamı: Hidâyetin doğduğu güneş Efendimiz Muhammed (sav)'dir.

İsmail Hakkı Bursevî, *duhâ*'dan maksadın Hz. Peygamber (sav)'in güzelliği olduğunu söylemiştir. Devamı Duhâ sûresinin tefsirindedir.⁷⁰

Bu mısradaki mukttaa harflerinden Tâhâ⁷¹'ya işaret vardır. Çünkü Tâhâ ebced hesabına göre on dördttür. Burada sanki şöyle denmiştir : "Ey Bedr! Kur'ân'ı sana, mutsuz olasın diye indirmedik"

Dâe ke-necmin iz hevâ fi zulemi'l-hakâiki

Dâe : Parlادی anlamındadır. Buradaki gizli fâil zamiri, Nebiy-i Muhterem (sav)'e aittir.

Ke-necmin : Necm/yıldız lafzına muzâf olan kâf, *benzer* anlamındadır.

İz : İz, hevâ lafzına muzâf olup "Yine bir zamanlar meleklerle demiştik"⁷² âyetinde olduğu gibi vakit anlamındadır.

Hevâ : Beydâvî, Necm sûresinin tefsirinde şöyle der : "Bir şey düştü ya da battı anlamında hevâ-heviyyen (hâ'nın fethasıy-

⁶⁸ Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-Luğa*, Müessesetu Sicilli'l-Arab, Kahire-1964, Hudâ mad.

⁶⁹ İstiârede tahyil ve terşihle ilgili olarak bkz. Abdünnâfi Efendi, *en-Nef'u'l-Mu'avvel Tercumetu't-Telhîs ve'l-Mutavvel*, İstanbul, 1289, II, 116; Saraç, a.g.e., s. 111.

⁷⁰ İsmail Hakkı Bursevî, a.g.e., X, 452-453.

⁷¹ Tâhâ (20) : 1.

⁷² Bakara (2): 34.

la); yükseldi ve çıktı anlamında da hevâ-huviyyen (hâ'nın dammesiyle) şekli kullanılır."⁷³ Burada maksat Süreyya yıldızıdır. Çünkü çoğu zaman şiirde bu yıldız söz konusu olduğunda fi harfi cerri 'alâ anlamında kullanılır.

Zulem : Zâ'nın dammesi ve lâm'ın fethasıyla karanlık anlamındadır.

Hakâik : Fâil ya da mef'ûl anlamında olan hakikat lafzının çoğuludur. Hakikat lafzının sonundaki tâ, onu sıfatlıktan isme dönüştürmek içindir. Bu durumda anlamı karanlık karinesiyle fetret zamanı olur.

Mısranın anlamı şöyledir:

Hz. Muhammed (sav), ashabıyla birlikte dinin kılıçları ve delillerle fetret devri halkına bir ışık olmuş, kalan kalmış, giden gitmiştir.

Câe ke-şemsin istevâ şarkan ale'l-halâiki

Ke-şemsin . Kâf teşbih içindir. Güneşten maksat zimmî olarak ışığıdır.

İstevâ : Üstün olmak ve yerleşmek anlamındadır. Fâiliyle birlikte câe/geldi fiilinin hâli/durum zarfıdır.

Şarkan . Zarf olarak mansûbtur. Ma'tûfu mahzûftur. Yani : Garben demektir. Şu âyet-i kerimede olduğu gibi : "Sizi sıcağın koruyacak elbiseler vermiştir"⁷⁴ Yani : ve soğuktan demektir.

Halâik : Halika/varlık'nın çoğulu olup istevâ'ya mütealliktir.

Mısranın anlamı.

Nebiyy-i Muhterem (sav), doğuda ve batıda bulunan varlıkları aydınlatan bir güneş ışığı gibi gelmiştir.

Ru'yetuhû berîetun min suhubi'l-'alâiki

Ru'yetuhû . Ru'yet, failine muzaf bir mastar olup mübtedâ olarak merfûdur. Mef'ûlü mahzûftur. Eğer ru'yeti kalbî olarak kabul edersek *Rabbhû yakînen/ Rabbini yakînen bilmesi* şeklin-

⁷³ Beydâvî, *a.g.e.*, V, 252.

⁷⁴ Nahl (16) : 81.

de iki mef'ûlü olur. Yok eğer ru'yeti gözle sayarsak o zaman *Rabbehû/Rabbini görmesi* şeklinde tek mef'ûl alır.

Berietun : Fâile vezninde ismi mef'ûl anlamında olup salim ve temiz manasına gelmektedir.

Suhub : Sehâb/bulut'un çoğuludur.

'Alâik : Bağ anlamındaki 'alâka'nın çoğuludur. Burada kapalı istiâre vardır. Bulutların, bağlara isnadında istiâre-i tahyîliyye vardır.

Mısranın anlamı:

Nebiyi-yi Muhterem (sav)'in Rabbini görmesi her türlü şaibeden uzaktır.

Sîratuhû selîmetun 'an hucubi'l-'avâiki

Sîratuhû : Sîret, ya hayatındaki ilâhî ilimleri ya da bâtinî ahlakı ifade eder.

Selîmetun : Faîle vezninde sâlîme/uzak anlamındadır.

Hucub : Hicâb/perde,örtü lafzının çoğuludur.

'Avâik : Engeller anlamında olup 'avîka'nın çoğuludur.

Mısranın anlamı şöyledir:

O'nun sahip olduğu ilâhî ilimleri ve bâtinî ahlakı bütün engellerden uzaktır.

Kutubu devâiri'l-'ulâ seyyidunâ Muhammed

Kutub : Kutub, 'unuk vezninde olup oğlak ve ikiz burçları arasında bir yıldızdır. Kible de kuzey kutbuna göre yapılır. Kim kutup yıldızına bakarsa akrep sokmasından emin olur. Kâmil mürşid ve krallar için de kutup terimi kullanılır.

Devâir : Deverân/dönmek mastarından türemiş olup dâire/çember'nin çoğuludur.

'Ulâ : Hudâ vezninde olup 'uluvv/yükselmek mastarından türemiştir.

İrabı : Kutub, mübteda olup devâir'e muzâftır. Devâir de 'ulâ'ya muzâftır. Seyyidunâ mübtedanın haberi, Muhammed de atfi beyandır.

Devâir-i 'ulâ'dan maksat karşılıklı aynalar gibi birbirine yansidikça nurları artan temiz ruhlardır. Bunları Beydâvî "Yâ eyyetuha'n-nefsu'l-mutmeinne / Ey güven içerisinde olan kişi!"⁷⁵ âyetinin tefsirinde açıklamıştır.⁷⁶

Mısranın anlamı:

Kudsî cevherlerin yıldızı Efendimiz Muhammed (sav)'dir. Kral ve kâmil mürşidlerin durumunu ise sen takdir et.

Kad bedeti'l-me'âlimu min suhufi cebînihî

Kad : Kesinlik ifade eder.

Bedet : Buduvv masterından gelmiş olup zuhûr/ortaya çıkma anlamındadır.

Me'âlim : Ma'lem/bilgi'nin çoğuludur.

Suhuf : Sahîfe/sayfa'nın çoğuludur.

Cebîn : Cebîn/alın'dan maksat cüz'i ve küllî alakaya binaen zatı ve güzelliğidir. Suhuf lafzının, cebîn lafzına muzâf olması müşebbehun bih'in müşebbeh'e izâfeti kabilindedir.

Mısranın anlamı:

Batinî ve zahirî ilimlerle dair bilgiler, O'nun zatı ve güzelliği sayfasından, ilâhî ilimlerle parlatılmış ayna gibi ortaya çıkmıştır.

İntaveti'l-mekârimu fî tarafî yemînihî

İntivâ : Tayy/katlanmak masterından türemiş olup yaymanın zıttıdır. Lafzı itibariyle lefif-i makrûn (fiil kökünde vâv ve yâ'nın bitişik olması), anlam olarak ise *mübârek elinde katlanmıştır* şeklindedir.

Mekârim : Kerem/güzellik lafzının çoğuludur, başındaki lâm, istiğrak içindir.

Taraf : Yanı anlamındadır.

Yemîn : Hem hakîkî hem de mecâzî olarak veren mübârek el demektir. Hakikatle mecâz arasındaki ilişkiye dair soruya cevap "umûmî mecâz" şeklindedir.

⁷⁵ Fecr (89) : 27.

⁷⁶ Beydâvî, a.g.e., V, 490-491; Hamdi Yazır, a.g.e., VIII, 5813.

Mısranın anlamı : Bütün güzellikler, O'nun veren mübârek elinde yığılmıştır.

Kâne nebiyye Rabbihî kable kıyâmi dînihî

Nebiyun : Ya fâil veznin fâil kalıbında haber veren anlamında, nebe' mastarından türemiştir, ya da yükselmek anlamındaki nubuvvet mastarından türemiştir.

Rabbun : Raculun 'adlun / adil adam kabilinden mastardır. Huve zamiri Nebiyy-i Muhterem (sav)'e aittir.

İrabı : *Nebiyye* mansub haberdir ve *Rabb* lafzına muzaftır. *Kable* lafzı, mef'ûlun fih olup *kıyâmi dînihî* ifadesine muzaftır. *Dînihî*'deki mecrûr zamir *Rabb* lafzına aittir.

Anlamı : Nebiyy-i Muhterem (sav), Allah'ın dini ortaya çıkmadan önce de peygamberdi.

Kâme şehâdeten bihî Âdemu beyne tînihî

Kâme : Mâzî fiildir, faili Âdem'dir.

Şehâdeten : Ya gizli bir fiilin mef'ûlun mutlağı ya da kâme fiilinin mef'ûlun bih'idir.

Beyne : Tîn lafzına muzâftır.

Anlamı :

Âdem (as), çamur halinden *lâ ilâhe illallah Muhammedun rasûlullah* şeklinde şehâdet getirerek kalkmıştır.

Kurratu 'ayni'l-asfiyâ' seyyidunâ Muhammed

Kurratun : Beydâvî, "ve karrî 'aynâ / ve gözün aydın"⁷⁷ âyetinin tesirinde şöyle der : "İçin rahat olsun, seni üzecek şeyleri at gitsin. Ya karâr mastarından türemiştir. Çünkü göz, nefsin hoşuna gidecek bir şey görünce ona bakmaktan huzur duyar, başkasına bakmaz.. Ya da kura mastarından türemiştir. Çünkü sevinç göz yaşları soğuk, keder göz yaşları ise sıcaktır. Bu nedenle *gözün aydın* anlamına *kurratu'l-'ayn* ifadesi kullanılır."⁷⁸

Asfiyâ' : Safiyy/dost'un çoğuludur. Lâmi istiğrak içindir. Çünkü cümle olumludur.

⁷⁷ Meryem (19) : 26.

⁷⁸ Beydâvî, *a.g.e.*, IV, 12.

İrabı : Kura lafzı, asfiyâ' lafzına muzâftır ve mübtedâdır, seyyidunâ da haberidir.

Anlamı: Dostların göz aydınlığı Efendimiz Muhammed (sav)'dir.

Nûru cemâlihî incelâ min ufuki's-sabâhati

Nûru cemâlihî : Nur'un cemâl lafzına izafeti *ilmu'l-fikh/fıkıh ilmi* kabilindedir. Çünkü ilim fıkihtan daha kapsamlı olduğu gibi nur da cemâlden daha kapsamlıdır.

İncelâ : Parladı anlamındadır.

Sabâhatu : Burada kapalı istiâre vardır. Ufuk lafzının sabâhatu lafzına isnâdında istiâre-i tahyiliyye vardır. *Min* harfi cerri *fî* anlamında kullanılmıştır. Ufuku's-sabâhati ifadsinden maksat ezel olabilir.

Anlamı : Muhammed (sav)'deki güzellik nuru ezelde parlamıştır.

Fâka bi-husnihî 'alâ Yûsufe fi'l-melâhati

Fâka : *Yükseldi* anlamında olup faili Nebiyy-i Muhterem (sav)'e ait gizli huve zamiridir.

Bi-husnihî : *Fâka* fiilinin mef'ûlu olarak mahallen mansûbdur.

'Alâ Yûsufe : 'Alâ harfi cerri *fâka* fiiline mütealliktir. Yûsuf lafzı da gayrı munsarıftır.

Melâhatu : Güzellik anlamındadır. Hasune veya ahsene bından olup *topluluk güzelleşti* anlamında *meluha'l-kavmu* ifadesi kullanılır.

Anlamı : Nebiyy-i muhterem (sav), yüz güzelliği, teninin beyazlığı ve berraklığı noktasında güzelliğiyle Yusuf (as)'ı aşmıştır.

Sâra kelîmun israhû muktebise'l-fesâhati

Sâra : Seyr mastarından gelmiştir.

Kelîmun : Bundan maksat Musa (as) olup sara fiilinin failidir.

İsrahû : Sâra fiilinin mef'ûlun fih'idir.

Muktebis : İktibas, sözün Kur'ân ve hadisten bir şey içermesi anlamındadır. Muktbise'l-fesâhati ifadesi Musa'nın halidir.

Fesâhat : Muktebis lafzının muzâfun ileyhidir.

Anlamı : Musa (as), Muhammed (sav)'den fesahat almış olarak O'nun izinden yürümüştür.

Zâra Mesîhun ardahû min feleki's-siyâhati

Zâra : Ziyaret mastarından gelmiş olup *ziyaret için geldi* anlamındadır.

Mesîhun : Mesih'ten maksat İsa (as)'dır ve sâra filinin failidir.

Ardahû : Mef'ûlun bih'tir.

Felek : Siyâhat/gezmek felek lafzına muzaftır. Bundan maksat gökyüzüdür.

Anlamı : İsa (as), semadan peygamberlik meclisini ve Ravzay-ı Mutahhara'yı ziyaret etmek için gelmiştir.

Fahru cemî'i'l-enbiyâ seyyidunâ Muhammed

Fahr : Övünmek anlamındadır.

Anlamı : Bütün peygamberlerin övünç kaynağı efendimiz Muhammed (sav)'dir.

Verdun efâda vasfuhû bi'l-'itri'l-munessemi

Verdun : *Temrun/Hurma* gibi cins isim olup nekradır. Anlam gözetilerek mübtada da olabilir. Efendimizin manevî bir sıfatıdır.

Efâda : Akmak anlamındadır.

Vasfuhû : Efâda'nın failidir.

Bi'l-'itri : Mef'ûldür.

Munessem : Burada "perçeminden, yalancı ve suçlu perçeminden"⁷⁹ ayetinde olduğu gibi mecâzî isnad vardır.⁸⁰

Anlamı :

⁷⁹ Alak (96) : 15-16.

⁸⁰ Mecâzî isnada, mecaz-ı akli de denir, *bir fîlî, aslı failinden başkasına isnad etmek* olarak tanımlanır. Saraç, *a.g.e.*, s. 101.

Muhammed (sav)'in güzel kokusu açısından gül gibi olan vasfı, irfan yeliyle, ariflerin ileri gelenlerine esen kokusuyla akıp gitmiştir. Muhammed (sav)'in vasıflarından çıkan kokusu bu şekildeyse O'nun mübarek zat ve sevgisinden yayılan kokusunu siz düşünün. Çünkü O'nun başı da sonu da misktir. Yarışanlar işte bunu elde etmek için yarışsınlar.⁸¹

Keyfe yefûhu lutfuhû min femihi'l-mubessemi

Keyfe : Durumu sormak içindir.

Yefûhu : Fevh mastarı güzel koku anlamındadır. Çünkü *misk koktu* anlamında *fâha'l-misku* denir. Burada kokmaktan maksat sevinmek olduğu için istiâre-i tasrîhiyye ve tebeyye vardır.⁸²

Lutfuhû : Sözü anlamındadır. Bunda da istiâre-i tasrîhiyye vardır. *Yefûhu* fiilinin faili olarak lafzan merfûdur.

Min femihî : Min harfî cerri fiile mütealliktir. Fem lafzı da mef'ûlun bih'tir.

Mubessem : Bunda munessem lafzında olduğu gibi mecâz vardır.

Anlamı :

Müminlerin gönülleri, O (sav)'nun ağzından çıkan sözlere ne kadar sevinirler.

Cevherun 'azze zâtuhû bi'l-huluki'l-mu'azzami

Cevher : Mübtedadır. O bize gayb alemleri çarşısından geldi, biz de O'na saygı karşılığında rızasını satın aldık ve bu ticaretimizde kazandık.

'Azze : Mazi (geçmiş zaman) kipinde olup *galip geldi* anlamındadır.

Zâtuhû : 'Azze fiilinin failidir.

⁸¹ Bu ifade Mutaffifin (83) : 26 âyetinden alınmıştır.

⁸² İstiâre-i tasrîhiyye/musarraha (açık istiâre), Benzeyeni düşürülen teşbihtir. Bu istiârenin açık olarak nitelenmesi kendisine benzetilenin açıkça ifade edilmesindedir. İstiâre-i tebeyye ise fiillerle yapılan istiâredir. Saraç, *a.g.e.*, s. 110-111; Cârîm – Emîn, *a.g.e.*, s. 77, 84.

el-Huluku'l-mu'azzam : Sabır, yumuşaklık, af vb. özelliklerdir.

Anlamı :

Sabır, yumuşaklık, af vb. özellikleriyle insanların tabiatlarına galip gelen Muhammed (sav)'in zatı, yüksek ahlak sahibi çok değerli bir cevherdir.

Durrun 'alet evsâfuhû 'an kelimî'l-munazzami

Durrun : Dur ve lu'lu' /inci eşanlamlıdır. Burada "Seni yetim (bir inci) olarak bulup da (peygamberlik sığınağında) barındırmadı mı?"⁸³ âyetine işaret vardır.

Evsâfuhû . Cem'u killet/azlık çoğuludur. Eşrâtu's-sâ' / kıyamet alametleri ifadesi gibi mecâzen kullanılmıştır. Sonundaki huve zamiri Nebiy-i muhterem (sav)'e aittir. 'Alet evsâfuhû cümlesi durun kelimesinin sıfatıdır.

'An kelimî : Müennes gaibe bir fiilin mef'ûlu olup mütekelim yâ'sına muzâftır.

Munazzam : 'An kelimî'nin sıfatıdır.

Anlamı : Muhammed (sav), inci gibidir. O'nun mübarek sıfatları, hakkında yazdığım sözlerle anlatılamayacak kadar yüksek ve şerefli dir.

Zinetu tâci'l-istifâ seydidunâ Muhammed

Zinet : Hayâlî zinet, gerçeğine benzetilmiştir.

Tâc : İlâhî nurlardan oluşan manevî taç da soyutun somuta teşbihi yoluyla incilerle bezenmiş taca benzetilmiştir.

Müsned ve müsnedun ileyh, *el-İbilu ey el-Mâlu'l-Kâmilu / Deve iyi bir maldır* ifadesi gibidir. Delili : *durun 'alet evsâfuhû/yüksek nitelikli inci* ifadesidir. Zinet lafzının tâc lafzına izafeti fihi anlamında, istifâ/ seçkinlik lafzına izafeti ise lâm anlamındadır.

Anlamı:

⁸³ Duhâ (93) : 6.

Manevî taçtaki hayâlî zinet Efdimizi (sav)'in seçkinliğinden dolayıdır. Çünkü böyle olmasaydı *yüksek nitelikli inci* ifadesi kullanılmazdı.

Li'l-'urafâi kıbletun nahve kîbâbi bâbihî

'Urafâ . Kerim'in çoğulu kuramâ' geldiği gibi 'urafâ da 'arif/arifin çoğuludur. Zarfı mustekar ve öne geçmiş haberdir..

Kible : Şir'at vezninde olup bundan maksat kalben yönelmektir. Kible lafzı, ya zarfı mustekarrın faili, ya da muahhar mübtedadır.

Nahve : Yön anlamında olup kible lafzının mef'ûlun fihidir ve o kîbâb lafzına, kîbâb da bâb lafzına muzaftır.

Kîbâb : Kubbe'nin çoğuludur.

Bâbihî : Buradaki huve zamiri Nebiyy-i muhterem (sav)'e aittir.

Li'l-'arafâti vakfetun 'inde hicâbi bâbihî

'Arafât : Dağ ismidir.

Vakfetun : Hac mevsimindeki bekleyiştir.

'İnde : Bulunma ifade eder.

Hicâb : Parmaklıklar anlamındadır. Mısranın irabı öncekiyle aynıdır.

Anlamı :

Arafat'ta, aşık hacıların gönlü Nebiyy-i muhterem (sav)'in kapısındaki parmaklıkların yanındadır. Çünkü bedenleri Arafat'ta olsa da gönülleri Mustafa (sav)'nın parmaklıklarının yanındadır.

Halle/Hillu mutâfu ka'betî havle turâbi bâbihî

Halle : Mâzî kipinde *indi* anlamındadır.

Mutâfu ka'betî : *Curde katîfetin / Kadife elbise* tamlaması kabilindedir. Yani : Kabe kudsî değerlerle kuşatılmıştır. Ka'be faildir.

Havle : Halle fiilinin mef'ûlun fihidir.

Anlamı :

Kudsî değerlerle çevrili Ka'be, O (sav)'nun kapısındaki toprağın etrafına inmiştir.

Berika'da şöyle denir : Râbiatu'l-Adeviyye, Kabe'yi haccetmek istediğinde o, Peygamberimizin ümmetinden olduğu halde Kabe onu karşılamak için gitmiştir.⁸⁴

Eyne tenâlu cebhetî ka'be kilâbi bâbihî

Eyne : *Mutavvel*'de şöyle denir⁸⁵ : "Eyne vb. soru için gelirler. Ancak bir çok yerde soru dışında da kullanılırlar. "Seni kaç defa çağırdım" cümlesindeki gibi istibtâ için; "Hüdhüd'ü niye göremiyorum"⁸⁶ âyetindeki gibi şaşma için; "o halde nereye gidiyorsunuz"⁸⁷ âyetinde olduğu gibi dalâlete karşı uyarmak için de kullanılmıştır.. Ayrıca şart ve cezm edatı olarak da kullanılır. Müphem mekan zarfı olan *eyne* burada, sonrasında gelen *tenâlu* fiiliyle mansub olup tenbih için gelmiştir, şart için değil. Bu nedenle burada cezmetmemiştir.

Tenâlu : Erişmek anlamındadır.

Cebhe : Kaşlarla perçem arasına denir (alın).

Ka'b : Ayakta incik kemikleri arasında bulunan aşık kemikleri.

Kilâb : Kelb/köpek kelimesinin çoğuludur. Bütün yırtıcı hayvanlar için kelb kelimesi kullanılmış, örfî bir hakikat olarak ise bu kelime, malum hayvan (köpek) için kullanılagelmiştir. *Kâmûs*'ta şöyle geçer : "Kelb/köpek, sıralı dizilmiş parlak bir yıldız kümesine denir. Susamak anlamında da dördüncü babtan *yeklebu* fiili kullanılır."⁸⁸

Anlamı :

⁸⁴ İsmail Hakkı Bursevî eserinde İbn Arabî, Sa'duddin Teftâzânî gibi alimlerin görüşlerini de aktararak "Kâbe'nin bir veliyi karşılamaya gidip gitmeyeceği" konusunu ele alır. İbn Arabî'nin bu görüşte olduğunu söyler. İbn Arabî'ye göre Kâbe'nin insanların bildiğinin dışında başka bir hakikati daha vardır. Ancak Bursevî böyle bir olayın cismani olamayacağını söyler. Bursevî, *a.g.e.*, XXIII, 14.

⁸⁵ Abdunnâfi Efendi, *a.g.e.*, s. 291-293.

⁸⁶ Neml (27) : 20.

⁸⁷ Tekvîr (81) : 26.

⁸⁸ Mütercim Âsım, *a.g.e.*, I, 474-475.

Nefsim! Gözünü aç! Alnım O (sav)'nın kapısındaki köpeklerin topuklarına erecek.

Pertev 'ubeydun innemâ seyyidunâ Muhammed

Pertev : Musnedun ileyh/öznedir.

'Ubeyd : Musned/haberdir.

İnnemâ seyyidunâ Muhammed : Gizli bir sorunun cevabıdır. Sanki "Her mülkün bir sahibi vardır. Malik kimdir?" denmiş de cevap olarak "Efendimiz Muhammed" denmiştir. Burada da gaibten muhataba / üçüncü tekil şahıstan ikinci tekil şahsa geçilerek iltifat sanatı kullanılmıştır. Çünkü sözün bağlamına göre "Efendisi Muhammed" denmesi daha uygundu. buradaki incelik müminlere olan şefkate binaen (efendimiz şeklinde) genel bir ifade kullanılmasıdır.

Rabbi! Kemâ be'astehû beyne yedeyke kâimen

Kâme/Sâra ledeyke leylem izâ serâ leyse nâimen

Rabbi : Rabbi ifadesi "Yusuf! Yüz çevir"⁸⁹ kabilindedir. Yani "Ey Yusuf" denmiştir.

Kemâ : Kâf, olacağı, olmuşa benzetmek için kullanılır.

Be'astehû : Hitap yapısının kullanılmasında yalvarma vardır. Ba's, Muhammed (sav)'in Ravzay-ı Mutahhara'sından şefaath için çıkmasıdır.

Beyne yedeyk : İlahî huzurunda anlamındadır.

Kâimen : Ya be'astehû fiilinin failinin hali/durum zarfıdır, ya da mansub zamirin halidir. Çünkü Rahman suresinde de geçtiği gibi *kâme* fiilinin *gözetme* ve *bakma* anlamları da vardır.

Bu iki mısra iç içedir.

Sâra : Sâra fiili hem geçişli hem de geçişsiz olarak gelir. Burada geçişsizdir.

Lede yke : Yüce huzurunda anlamındadır. *Ledâ'*nın anlam boyutu *kâbe kavseyni/iki yay aralığı kadar*⁹⁰ şeklindedir.

⁸⁹ Yusuf (12) : 29.

⁹⁰ Necm (53) : 9.

Leylen : Az bir zaman dilimini ifade eder.

İz / İzâ: *Leyse nâïmen / Uyumuyordu* cümlesiyle mansûb bir zaman ifadesidir.

Huve : Munfasıl/ayrı zamirdir.

Leyse : İsmi, Nebiyy-i Muhterem (sav)'e dönen *huve* zamiridir.

Nâïmen : *Leyse*'nin haberi olarak mansûbdur.

Anlamı :

Rabbim! Muhammed (sav)'i kıyamet gününde şefaât için Ravzay-ı Mutahhara'sından o (sav)'na muhabbetle bakarak çıkacağı gibi, peygamber (sav)'in de yüce huzurunda kâbe kavseynide geceleyin yürümüştür. O vakit Muhammed (sav) uyumuyordu.

Salli ‘aleyhi sermeden sellim ‘aleyhi dâïmen

Haysu tedûmu ummetuhû fî Ramadâne sâïmen

Salli : *Ümmeti Muhammed'i bağışla* anlamındadır.

Sermeden : Sonsuza dek anlamında olup mef'ûlun fihtir.

Sellim : *Kötülüklerden emin eyle* anlamında olup mufâale babındandır.

Dâïmen : Mef'ûlu mutlaktır. Mecâzî olup müennesi *dâïmeten* şeklinde gelir.

Haysu : Ta'lîl/sebep bildirir.

Tedûmu : Muzari fiil olup gâib/üçüncü tekil şahıs eril sıygasındadır.

Ummetuhû : *Tedûmu* fiilinin failidir.

Fî : Harfi cerdir.

Ramadâne : Gayrı munsarıftır.

Sâïmen : Şartın zikri meşrutun maksadıyla mecazdır. *Savmen* anlamındadır.

Anlamı :

Rabbim! Ramazan'da tuttıkları oruç hürmetine Ümmeti Muhammed (sav)'in geçmiş ve gelecek günahlarını bağışla! Onları hem dünya hem de ahirette kötülüklerden emin eyle!

‘İdu şefâ‘atin lenâ seyyidunâ Muhammed

İd : İd/bayram lafzının şefâat lafzına izafeti ya istiğrak için, ya da herkesçe bilinen şefaat-i uzmaya işaret içindir.

Seyyidunâ Muhammed : Başlangıç ifadesidir. Sanki birisi "Siz isyankarsınız. O (sav)'nun şefaatinı nasıl umarsınız?" denmiş de şair (rh) "Çünkü O (sav) bizim efendimizdir" şeklinde cevap vermiştir.

Kendisinden başka ilah olmayan, dereceleri yükselten, sularını akıtan Allah'ın yardımıyla Seyyid Hüseyin Ağa'nın kalemiyle yazılmıştır.

9 Recep 1252 h.

2. el-Murtecâ alâ Kasîdeti Durr-i Mustafâ (Metin)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِسَانَ الْغَيْبِ لِأَفْوَاهِ الشُّعْرَاءِ وَغَفَرَ كَثِيرًا مِّنَ الْفُضْحَاءِ وَالْبُلْغَاءِ. وَأَمَرَ الْمَلَائِكَةَ بِثَنَاءِ حَبِيبِهِ فِي الْمَلَأِ الْأَعْلَى. وَلِذَا وَصَفَتْ إِيَّاهَا فَاطِمَةُ الزَّهْرَاءُ. وَأَنْشَدَتْ الْجَوَارِيَّ وَاسْتَمَعَتْ حَدِيثَةَ الْكُبْرَى، (78أ) وَلِهَوَاتِهِ تَرَقَّصَ الرَّهْرَةَ وَتَدَوَّرَ السَّمَاءُ. الصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى مَنْ أَلْبَسَ الشُّعْرَاءَ بَرْدَانَهُ الْكَرِيمِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الَّذِينَ وَصَفُوهُ بِالذَّرِّ الْيَتِيمِ.

أَمَّا بَعْدُ. فَهَذِهِ قَصِيدَةٌ بَرَّتُوهُ بِأَشَأَ يَجِدُ قَارِئُهَا لِأَيِّ شَيْءٍ شَاءَ. فَسَمَّيْتُهَا بِالْمُرْتَجَاءِ.

ذَاكَ حَرِيمٍ أَسُهُ بِالْقَلَمِ مُشَيِّدٌ

ذَاكَ اسْمُ إِشَارَةٍ، وَالْكَافُ حَرْفُ خُطَابٍ، وَالْمَشَارُ إِلَيْهِ بَيْتُ اللَّهِ. وَهُوَ مَوْضِعٌ لِّلْمَتَوَسُّطِ وَالْمَحْسُوسِ بِالْبَصْرِ وَبَيَانِ نَكْتَةٍ فِي الْمُنْهَوَاتِ. وَالْحَرِيمُ (78ب) بِمَعْنَى الْأَطْرَافِ، وَفِيهِ مَجَازٌ حَذْفِيٌّ، أَيْ: ذُو حَرِيمٍ، كَقَوْلِهِ تَعَالَى: "وَاسْتَلِّ الْقَرْيَةَ".⁹¹ وَالْأَسُ بَضْمُ الْهَمْزَةِ وَتَشْدِيدُ السَّيْنِ مِنَ الْأَسَاسِ. وَالْقَلَمُ نَوْرٌ مُحَمَّدٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ. فَإِنَّ قَلْتُ إِنَّهُ جَاءَ فِي حَدِيثٍ صَحِيحٍ "أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْقَلَمَ"⁹²، وَفِي حَدِيثٍ صَحِيحٍ "أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي"⁹³. وَقَالَ الْحُكَمَاءُ "أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلَ"⁹⁴. مَا التَّوْفِيقَ بَيْنَ الْحَدِيثَيْنِ وَبَيْنَ قَوْلِ الْحُكَمَاءِ؟ قَلْنَا أَجِيبُ فِي شَرْحِ الْمَوَاقِفِ عِنْدَ بَحْثِ الْعُقُولِ بِالْمَعْلُولِ الْأَوَّلِ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ مَجْرَدٌ يَعْقِلُ ذَاتَهُ وَمَبْدَأُهُ (79أ) يُسَمَّى عَقْلًا. وَمِنْ حَيْثُ أَنَّهُ وَاسِطَةٌ عَلَى صُدُورِ جَمِيعِ الْمَوْجُودَاتِ وَنُفُوسِ الْعُلُومِ يُسَمَّى قَلَمًا. وَمِنْ حَيْثُ تَوَسَّطُهُ فِي إِفَاضَةِ نَوْرِ النُّبُوَّةِ لِسَيِّدِنَا يُسَمَّى نُورًا.⁹⁵

قَالَ صَدْرُ الشَّرِيعَةِ فِي تَعْدِيلِ الْعُلُومِ:

الرُّوحُ الْعُلُويُّ إِنْ وَصَلَ إِلَى مَرْتَبَةِ عُلُومِ النَّظَرِيَّةِ وَالْعَمَلِيَّةِ يُسَمَّى عَقْلًا، وَإِنْ وَصَلَ إِلَى مَرْتَبَةِ انْشِرَاحِ الصُّدْرِ بِنُورِ الْإِسْلَامِ يُسَمَّى صَدْرًا، وَإِنْ وَصَلَ إِلَى مَرْتَبَةِ الْمِرَاقِبَةِ وَالْمَحَبَّةِ يُسَمَّى قَلْبًا، وَإِنْ وَصَلَ إِلَى مَرْتَبَةِ الْمَشَاهِدَةِ يُسَمَّى سِرًّا، وَإِنْ وَصَلَ إِلَى مَرْتَبَةِ التَّحَلِّيِّ يُسَمَّى رُوحًا.⁹⁶

(79ب) الْمُشَيِّدُ مِنَ الشَّيْدِ وَهُوَ الْجِصُّ بِمَعْنَى الْمُحْكَمِ بَعْدَ الْإِسْتِعَارَةِ وَفِي الْأَسَاسِ بِمَعْنَى الرَّافِعِ. وَتَقْدِيمُ الْجَارِ

وَالْمَجْرُورِ عَلَى الْعَامِلِ لِلْقَصْرِ، وَالْإِتْيَانُ بِجَمَلَةٍ اسْمِيَّةٍ لِذَلَالَتِهِ⁹⁷ عَلَى اسْتِمْرَارِ.

⁹¹ يوسف (12): 82. إِنْ فِي هَذِهِ آيَةٌ مَجَازًا مَرْسَلًا أَوْ مَجَازَ حَذْفٍ. انظُر، عَلِي الْجَارِمُ - مِصْطَفَى امِين، الْبَلَاغَةُ الْوَاضِحَةُ، مَكْتَبَةُ الْإِسْلَامِ، إِسْتَانْبُول، ص 113؛ مَحْيِ الدِّينِ الدَّرَوِيْشِ، إِعْرَابُ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ وَبَيَانُهُ، دَارِ ابْنِ كَثِيرٍ، بَيْرُوت، 1424، 1992، 37/5؛ الْقَزْوِينِ، الْإِيضَاحُ فِي عُلُومِ الْبَلَاغَةِ، دَارِ إِحْيَاءِ الْعُلُومِ، بَيْرُوت، 1998، 299/1؛ عِرْفَانِ مَطْرُجِي، الْجَامِعُ لِفُنُونِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ وَالْعُرُوضِ، مَوْسَسَةُ الْكُتُبِ النَّقَافِيَّةِ، بَيْرُوت، 1987، ص 84؛ -Belâgat Kur'an Edebiyatı Beyân-, Nusreddin Bolelli, Meânî-Bedi', Rağbet Yayınları, İstanbul-2000, s. 124.

⁹² الْعَجْلُونِي، كَشْفُ الْخُفَاءِ وَمَزِيلُ الْإِبْلَاسِ عَمَّا اشْتَهَرَ مِنَ الْأَحَادِيثِ عَلَى أَلْسِنَةِ النَّاسِ، دَارِ إِحْيَاءِ التَّرَاثِ الْعَرَبِيِّ، بَيْرُوت، 1351، 263/1.

⁹³ كَشْفُ الْخُفَاءِ، 265/1-266.

⁹⁴ كَشْفُ الْخُفَاءِ، 263/1. يَرْوِي الْعَجْلُونِي عَنِ الصَّغَانِيِّ مِنْ أَنَّ هَذَا الْقَوْلَ حَدِيثٌ مَوْضُوعٌ بِاتِّفَاقٍ.

⁹⁵ السَّيِّدُ الشَّرِيفُ الْجِرْجَانِيُّ، شَرْحُ الْمَوَاقِفِ، دَارُ الطَّبَاعَةِ الْعَامِرَةِ، إِسْتَانْبُول، 1357، 509/2.

⁹⁶ أَبُو سَعِيدِ الْخَادِمِيِّ، بَرِيقَةُ مُحَمَّدِيَّةٍ فِي شَرْحِ طَرِيقَةِ مُحَمَّدِيَّةٍ، إِسْتَانْبُول، 1318، 19/1.

⁹⁷ فِي الْأَصْلِ "لَا لِذَلَالَتِهِ". وَلَكِنْ أَظُنُّ أَنَّهُ خَطَأٌ. لِأَنَّ الْمَوْلَفَ يَسْتَعْمَلُ بِتَعْبِيرٍ "مُحْكَمًا مُسْتَمَرًّا" فِي إِضْحَاحِ الْبَيْتِ.

محصوله : بيتُ الله العظيم ذو حريمٍ للطوافٍ أساسه بسبب نور محمد عليه السلام فقط محكماً مستمراً، ويمكن أن يشار بذلك إلى مقام المصطفى عند الله بالطاعة بقربنة "حريم"، أسَّه مأخوذاً من قوله تعالى "أَفَمَنْ أُسِّسَ بُنْيَانَهُ عَلَيَّ تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ⁹⁸ محموله مقام المصطفى الذي أُسِّسَ بُنْيَانُهُ عَلَيَّ تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ (80أ) ذو حريمٍ سَيَّرَ إِلَى اللَّهِ مَرْفُوعٌ إِلَى الْقَلَمِ الْأَعْلَى.

عَرْشٌ عَلَيْهِ نُورُهُ كَالْعَلَمِ مُمَدَّدٌ

العرشُ أولُ الخلق في الأجرام والعظم والخيوط بجملتها كما في القاضي في سورة النمل.⁹⁹ وقيل بقصر بُلَيْسٍ عرشاً في قوله تعالى "أَهَكَذَا عَرْشُكَ"¹⁰⁰ ولفظ "عليه" مُتَعَلِّقٌ بِ"مُمَدَّدٌ". وضميره يَرَجِعُ إِلَى العرش، وضمير نوره إلى بيت العتيق، وهو أقوى مِنَ الضِّيَاءِ. واستعمل أيضاً في ثلاثة معانٍ كما في شعر بعض المفسرين :

ثلاثة أنوار تضي من السماء وفي سر مثلهن مصوّر
فأولُه بَدْرٌ وَثَانِيه كَوْكَبٌ (80ب) وَثَالِثُه شَمْسٌ مَنِيرٌ مُدَوَّرٌ
عُلُومِي نَجْمِ القَلْبِ وَالعَقْلِ بَدْرُه، وَمَعْرِفَةُ الرَّحْمَنِ شَمْسٌ مُنَوَّرٌ
إِمَامِي كِتَابُ اللَّهِ وَبَيْتُ قَلْبِي، وَدِينِي مِنَ الْأَدْيَانِ أَعْلَى وَأَفْخَرُ
شَفِيعِي رَسُولُ اللَّهِ، وَاللَّهُ غَافِرٌ، وَلَا رَبَّ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ
انْتَهَى.

والكافُ بِمعْنَى المَثَلِ وَالْعَلَمُ الرَّايَةُ. قال القاضي في قوله تعالى "وَلَهُ (الْجَوَارِ) الْمُنشآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ" هو جَبَلٌ طَوِيلٌ وَجَمْعُهُ أَعْلَامٌ،¹⁰¹ وَالْمُمَدَّدُ بِمعْنَى الممدود. وهذا المصراعُ من جِهَةِ الإعرابِ خَبَرٌ بَعْدَ خَبَرٍ لِـ"ذَلِكَ"، أَوْ خَبَرٌ مَبْتَدِئٌ مَحذُوفٌ، وَالْإِسْنَادُ مِنْ قَبِيلِ "زَيْدٌ أَسَدٌ". (81أ) محموله: البيتُ العتيقُ كالعرش، نُورُ البَيْتِ مِثْلُ الجَبَلِ الطَوِيلِ، وَالرَّايَةُ مُمَدَّدَةٌ عَلَيْهِ.

فِي الْأَزَلِّ مُعَظَّمٌ بِالشَّرْفِ مُؤَبَّدٌ

الْأَزَلُّ مَا لَا بَدَايَةَ لَهُ فِي جَانِبِ المَاضِي وَعِنْدَ الصُوفِيَّةِ عَمَاءٌ وَحِدَةٌ وَقِيلَ هُوَ وَعَاءُ الزَّمَانِ، وَمِنْ غَاصٍ فِي بَيْتِهِ كَانَ مِنَ الْأَزَلِّ. وَالْمُعَظَّمُ خَبَرٌ لِمَبْتَدِئٍ مَحذُوفٍ، وَالْمُؤَبَّدُ خَبَرٌ بَعْدَ خَبَرٍ. وَالظَّرْفُ قَدَّمَ عَلَى متعلقه رِعايةً لِلقافية. وَالْمُعَظَّمُ بِصِغَةِ الفاعِلِ هُوَ اللَّهُ. لِأَنَّهُ لَا وَجُودَ فِيهِ إِلَّا اللَّهُ. وَالشَّرْفُ فِي اللُّغَةِ مَعْنَى المجدِ وَالْعُلُوُّ مطلقاً. وَالْمُؤَبَّدُ عَلَى صِغَةِ المفعولِ مِنْ بابِ تَفْعِيلٍ، مَعْنَاهُ مُخَلَّدٌ وَباقٍ. (81ب) وَأَمَّا لَا يُدْ مِنْ صِفَاتِ الإلهية بِمعْنَى قَدِيمٍ أَوْ لِأُمُورٍ غَيْرِ متناهيةٍ فِي المَستقبلِ، مَحْصُولُهُ النَّبِيُّ المُحْتَرَمُ مُعَظَّمٌ فِي الْأَزَلِّ بِأَنْوَاعِ التَعْظِيمَاتِ اللَّائِقَةِ مِنَ اللَّهِ، وَمُخَلَّدٌ وَباقٍ بِالْعُلُوِّ وَالمجدِ ذَاتًا وَنَسَبًا. أَمَّا خُلُودُهُ بِالْعُلُوِّ وَالمجدِ ذَاتًا فَظَاهِرٌ، وَأَمَّا نَسَبًا فَلِمَا رَوَى القَاضِي فِي الشِّفاءِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ رَبُّ النَّاسِ عَنِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ

98 التوبة (9) : 109.

99 البيضاوي، تفسير البيضاوي، التحقيق : عبد القادر عرفات العشاء حسونة، بيروت 1996، 265/4. وفي هذا ترد إفادة "وأعظمها" مكان "والعظم".

100 النمل (27) : 42.

101 تفسير البيضاوي، 276/5.

قال: قال النبي عليه السلام: إن قريشاً كانت نوراً بين يدي الله قبل أن يُخلق آدمُ بألفي عامٍ يسبح ذلك النورُ وتُسبح الملائكةُ بتسبيحه فلما خلق الله آدمَ عليه السلام (82أ) ألقى ذلك النورَ في صلبه فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فأهبطني الله إلى الأرض في صلب آدمَ عليه السلام وجعلني في صلب نوح (ع) وقذف بي في صلب إبراهيم (ع) لم يزل الله ينقلني من الأصبال الكريمة إلى الأرحام الطاهرة حتى أخرجني بين أبوي لم يلتقيا على سيفاح قط.¹⁰²

في الفلكِ مكرّمٍ بالملكِ مؤيّدٍ

سيّد الأرضِ والسّماءِ سيّدنا محمّدٌ

اللام في الفلك للإستعراق، وإعراب المصراع كما سبق. ويجوز أن يجعل هذا خبراً مقدّماً وما بعده مبتدأ مؤخرًا. والمناسب في التقدير: (82ب) سيّد الأرض مكرّمٌ في جميع الفلك وسيّد السماء مؤيّدٌ بالملك. وأما سيّدنا محمّدٌ فجواب سؤال مقدّر كأنه قيل: من هو؟ فأجيب بأنه سيّدنا محمّد. والملك إما من مهموز الفاء وغما من مهموز اللام، فعلى الأول أصله مألٌك على وزن مأخِذٍ، وعلى الثاني على وزن مقرأ فحذف الهمرزة للتخفيف. قال صاحب المراح من الألوكة، بمعنى الرسالة.¹⁰³ وقال بعضهم معرب من مقلباناً¹⁰⁴ يفتح الميم والقاف، وفي آخره ثاءٌ مثلثة، واللام فيه للجنس وعلى إعراب السابق. محموله هو مكرّمٌ في جميع الفلك ومؤيّدٌ بجنس الملك. (83أ)

أشرفَتِ المَظَاهِرُ حَيْثُ أُضِيءَ نُورُهُ

الشارح الأول¹⁰⁵ - زاد الله زهده - قد قضى¹⁰⁶ الوطرَ ببيان بعض نكات الصوفية. فأنا الفقيرُ يقول بحسب الألفاظ، والمظهرُ على وزن مصعدٍ بمعنى سلّمٍ وجمعه مظاهر وهما مرادفانٌ ومُتَّحِدَانِ بالمعارج، وحيث للتعليل والمكان. وقال الأخصفش: يُستعمل في الزمان، ولا يُضاف إلى جملة فعلية أو اسمية، وقد يُضاف إلى مفرد كما في قول الشاعر¹⁰⁷:

أما ترى حيث سهيل طالعا نحم يضيء كالشهاب ساطعا

أى (83ب) أما ترى مكان سهيل، وفي القصيدة مضاف إلى جملة "أضيء". ونوره نائب فاعل، والضمير يرجع إلى النبي عليه السلام. محموله: لمعت معارج النظر إلى معرفة الله بالحجج والآيات والتصفيّة والرياضات لإضاءة نور محمد عليه السلام لها، هذه اللطائف مأخوذة من تفسير البيضاوي.¹⁰⁸

أظهِرَتِ الضَّمائِرُ حِينَ بَدَتِ أُمُورُهُ

قال الراغب: الضمير ما ينطوي عليه القلب ويدق الوقوف عليه.¹⁰⁹ فإسنادُ الإظهار إليها حقيقة فلا يحتاج (84أ) إلى أن يقال: المراد به ما في الضمائر. وحين بمعنى الوقت مطلقاً، والبُدُو ناقصٌ واوٍ ومعناه الظهور. والأمورُ

¹⁰² القاضي أبو الفضل عياض، الشفاء بتعريف حقوق المصطفى، دار الكتب العلمية، بيروت، ص 83؛ السيوطي، الدر المنثور، دار الفكر، بيروت، 1993، 329/4-330. (في المخطوطة: من أصلاب الكريمة والأرحام الطاهرة، وفيه خطأ)

¹⁰³ مراح أوزرينه مقيد ديقوز، الناشر صحاف قريمي يوسف ضياء، المصحح محمد رفعت بن عبد الله اماسيوي، استانبول، 1323، ص 192.

¹⁰⁴ لم نعث على هذه الكلمة في القواميس إلا في القاموس الفارسي ل محمد مغين، ولكن ترد الكلمة هنا مثل "مقلباناً" بالباء بمعنى حبوب محروقة و رشاد أو شئت. انظر: . 4303. Mohammed Moin, A Persian Dictionary, Tahrn, 1985, s.

¹⁰⁵ في الأصل: في الساء الأول.

¹⁰⁶ في الأصل "ضي" بسقوط القاف.

¹⁰⁷ لسان العرب، 2/140-141.

¹⁰⁸ تفسير البيضاوي، 2/214.

جمعُ أمر، إما أحواله وشأته وإما تركُ التَّهَيِّ اكتفاً بأحدهما. محمولُه: جعلت ظاهرة ما يدقُّ عليه الوقوف قبل أن يُعَيَّرَ عنها سراً أو جهراً في وقت برزتْ شأنُه وأحواله وأوامره وتواهييه بإخباره تعالى إليه، وفيه آياتٌ كثيرةٌ ومنها قوله تعالى "وَإِذْ أَسْرَ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ"¹¹⁰ يعني حَفْصَةَ حديثاً تحريم مارية أو العسل أو أن الخلافة بعده لأبي بكر وعُمَر. فلما (84ب) نبئت حَفْصَةَ به بالحديث عائشة رضى الله عنها وأظهره الله عليه، أى على محمد (ص)، عرَّفَ بعضَه وأعرَضَ عن بعض، عرَّفَ الرسول حَفْصَةَ بعض ما فعلت. فلما نبئها به قالتْ يعني حَفْصَةَ: مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا؟ قَالَ نَبَّئَنِي الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ.¹¹¹

كَانَ عَمَاءَ وَحَدَّةٍ فِي الْقَدَمِ حُضُورُهُ

"كان" من أفعال الناقصة، فالجدير أن تكون تامة، والعماء مضاف إلى وحدة، وهو ظلمة العدم الذي انشق بنور الإيجاد بعد حين. والقَدَمُ ما لم يسبقْ عليه زمانٌ وظرفٌ مستقرٌّ صفةٌ للعَمَاءِ، وحضوره والحُضُورُ مصدرٌ بمعنى حاضر، فاعِلٌ لا فعل التامة. (85) محمولُه: وَجَدَ حُضُورُ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي الْعَدَمِ الَّذِي انْشَقَّ بِنُورِ الْإِجَادِ فِي الْقَدَمِ مَعَ اللَّهِ.

صَارَ كَبْدَرٍ لَيْلَةٍ لِلْعَدَمِ طُهُورُهُ

"صار" من أفعال الناقصة، والكافُ للتشبيه، قال القاموس¹¹³: الْبَدْرُ هُوَ السَّرْعَةُ، وَمِنْهُ الْمُبَادَرَةُ، وَيُقَالُ: هُوَ بَدْرُ الْقَوْمِ أَيْ سَيِّدُهُمْ، كَمَا قِيلَ: نُورُ الْقَوْمِ لِمَنْ فَاقَ عَلَى تَدْبِيرِهِمْ. والمراد هنا القمرُ الذي امتلأ بالنور. والليلُ ظلُّ الأرضِ هذا للحَقِّي قَدَسَ سِرُّهُ الْبَاقِي.¹¹⁴ والتنوينُ فيها للتكثيرِ واللامُ في الْعَدَمِ بمعنى "في" مجازاً. وظهورُه اسمُ "صار"، والضميرُ المحرور راجعٌ إلى النبيِّ المحترم، (85ب) وفيه لَذَّةٌ تَحْيِيلِيَّةٌ تَأْمَلُ تَلَّ مِنَ الْمَطْوَلِ نَحْوِ بَحْرِ مِنْ مِسْكِ مَوْجِهِ الدَّهَبُ لِفَحْمٍ فِيهِ جَمْرٌ مُوقَدٌ،¹¹⁵ محموله: صَارَ ظَهْوَرُ النَّبِيِّ الْمُحْتَرَمِ مِنْ إِقْلِيمِ عَالَمِ الْغَيْبِ كَبْدَرٍ فِي لَيْلَةٍ مُظْلَمَةٍ حَتَّىٰ إِنْ أَزْوَاجَهُ الْمَطْهُرَاتِ فِيهَا يُورِجُنَ السَّمَطُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ.

تَيَّرَ مَطْلَعِ الْهُدَى سَيِّدَنَا مُحَمَّدًا

صِيغَةُ الْمَبَالِغَةِ يُطْلَقُ عَلَى الشَّمْسِ، وَالْمَطْلَعُ يَفْتَحُ اللَّامَ اسْمُ مَكَانٍ وَهُوَ الْقِيَاسُ، وَيَجْمَعُ بِكَسْرِ اللَّامِ وَهُوَ شَادُّ. وَالْهُدَى بِمَعْنَى الْهَدَايَةِ وَتَفْصِيلُهَا فِي التَّهْدِيْبِ.¹¹⁶ وَفِي هَذَا الْمَقَامِ اسْتَعَارَةَ مَكْنِيَةَ حَيْثُ شَبَّهَتْ الْهُدَى بِالسَّمَاءِ، وَإِسْنَادُ (86أ) الْمَطْلَعِ إِلَيْهَا تَحْيِيلِيَّةٌ، وَالتَّيَّرُ تَرْشِيْحٌ.¹¹⁷ محمولُه: شَمْسُ مَطْلَعِ الْهَدَايَةِ سَيِّدُنَا مُحَمَّدٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ. قَالَ الْحَقِّي قَدَسَ

109الراغب الإصفهاني، مفردات ألفاظ القرآن، التحقيق صفوان عدنان داوودي، دار القلم، دمشق، 2002، ص 512؛ المناوي، التعاريف، بيروت، 1410، ص 475.

110 التحريم (66): 3.

111 تفسير البيضاوي، 355/5.

112 في القصيدة مكان فعل "صار" يوجد فعل "جاء".

113 مترجم عاصم أفندي، قاموس ترجمه سي، إستانبول، 135، 148/2.

114 إسماعيل حقي،؟؟

115 الفزوي، الإيضاح في علوم البلاغة، دار إحياء العلوم، بيروت، 1998، ص 255.

116 الأزهرى، أبو منصور محمد بن أحمد، تهذيب اللغة، مؤسسة سجل العرب، القاهرة، 1964، مادة "الهدى".

117 في الأصل: تَرْشِيْحٌ بِالْحَاءِ.

سره¹¹⁸ : الباقي في تفسير "والضحى"، والمراد بالضحى جمال محمد (م)، في هذا المصراع إشارة إلى قوله تعالى "طه"¹¹⁹ من حروف المقطعات، لأنه أربعة عشر يحسب أبجد، كأنه قال : يا بدر! ما أنزلنا عليك القرآن لتَشَقَّى.

صَاءٌ كَنَجْمٍ إِذْ هَوَىٰ فِي ظَلَمٍ¹²⁰ الْحَقَائِقِ

لَمَعَ، والضمير المستتر فيه راجع إلى النبي المحترم، والكاف بمعنى المثل مضاف إلى النجم، وكلمة "إذ" مضاف إلى جملة "هوى"، وهى بمعنى الوقت، كقوله تعالى : (86ب) "وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ¹²¹ أئى وقت قولنا. قال البيضاوي في سورة النجم : يقال هَوَى هَوِيًّا بِالْفَتْح إِذَا سَقَطَ وَعَرَبَ، وَهُوِيًّا بِالضَّم إِذَا صَعَدَ وَعَلَا،¹²² المراد منه في البيت الثرياء، لأنه غلب فيه واستعير حرف جر بمعنى على.

وَالظُّلْمُ بِضَمِّ الظَّاءِ وَفَتْحِ اللَّامِ ظُلْمَةٌ، وَالْحَقَائِقُ جَمْعُ حَقِيقَةٍ، إِمَّا بِمَعْنَى فَاعِلٍ وَإِمَّا بِمَعْنَى الْمَفْعُولِ. وَالتَّاءُ لِلنَّقْلِ مِنَ الْوَصْفِيَّةِ إِلَى الْإِسْمِيَّةِ فَيَكُونُ مَعْنَاهَا الثَّابِتَةُ أَوْ الْمُثَبَّتَةُ فِي مَوْضِعِهَا الْأَصْلِيِّ وَهِيَ زَمَنُ الْفِتْرَةِ بِقَرِينَةِ الظُّلْمَةِ. مَحْصُولُهُ : لَمَعَ مُحَمَّدٌ (م) مِثْلَ الثَّرِيَاءِ مَعَ أَصْحَابِهِ بِسُيُوفِ الشَّرِيعَةِ وَالدَّلَائِلِ عَلَى زَمَنِ أَهْلِ الْفِتْرَةِ حَتَّى قَرَّ مَنْ قَرَّ مِّنْ قَرٍّ. (87)

جَاءَ كَشَمْسٍ إِسْتَوَى شَرْقًا¹²³ عَلَى الْخَلَائِقِ¹²⁴

الكاف للثنائية، والمراد من الشمس ضوئها تضمناً، واستوى معناه غلب واستوى، وهو مع فاعله حال من فاعل "جاء"، شَرْقًا مَنْصُوبٌ عَلَى الظرفية والمعطوف محذوف أى غَرَبًا مِنْ قَبِيلِ "سَرَّابِيلٌ تَقِيكُمْ الْحَرَّ"¹²⁵ أى والبرد. وَالْخَلَائِقُ جَمْعُ خَلِيقَةٍ مُتَعَلِّقٌ بِـ "استوى". مَحْصُولُهُ : جَاءَ النَّبِيُّ الْمُحْتَرَمُ كَضِيَاءِ شَمْسٍ مُسْتَوِيًا مَغَالِبًا عَلَى الْخَلَائِقِ الْكَائِنَةِ فِي الشَّرْقِ وَالْغَرْبِ.

رُؤْيُتُهُ بَرِّيَّةٌ مِنْ سُحْبِ الْعَلَائِقِ

وَالرُّؤْيَةُ مُصَدَّرٌ مُضَافٌ إِلَى فَاعِلِهِ وَمَرْفُوعٌ بِالْإِبْتِدَائِيَّةِ، وَمَفْعُولُهَا مُحذوفٌ، (87ب) ثُمَّ إِنْ كَانَتْ قَلْبِيَّةً تَعَدَّى إِلَى مَفْعُولَيْنِ، أَيْ رَبَّهُ يَقِينًا، وَإِنْ كَانَتْ بَصَرِيَّةً تَعَدَّى إِلَى مَفْعُولٍ وَاحِدٍ، أَيْ رَبَّهُ. وَبَرِّيَّةٌ عَلَى وَزْنِ فَعِيلَةٍ بِمَعْنَى مَفْعُولٍ أَيْ مُرَبَّةٌ وَسَلَامَةٌ. وَالسُّحْبُ جَمْعُ سَحَابٍ، وَالْعَلَائِقُ جَمْعُ عِلَاقَةٍ وَهِيَ الْقَيْدُ وَفِيهَا مَكْنِيَّةٌ. وَإِسْنَادُ السُّحْبِ إِلَيْهَا تَخْيِيلِيَّةٌ، مَحْصُولُهُ : رُؤْيَةُ النَّبِيِّ الْمُحْتَرَمِ رَبَّهُ يَقِينًا مُرَبَّةٌ وَسَلَامَةٌ عَنْ كُدُورَاتِ الْعَلَائِقِ.

سِيرَتُهُ سَلِيمَةٌ عَن حُجْبِ الْعَوَائِقِ

السيرة إما عبارة عن العلوم الإستمرارية الإلهية أو الأخلاق الباطنية. وسليمة على (88) وزن فعيلة بمعنى سالمة. الحُجْبُ جَمْعُ حِجَابٍ، وَالْعَوَائِقُ جَمْعُ عَوِيقَةٍ وَهِيَ الشُّوَاعِلُ. مَحْصُولُهُ : عُلُومُهُ الْإِسْتِمْرَارِيَّةُ الْإِلَهِيَّةُ وَأَخْلَاقُهُ الْبَاطِنِيَّةُ سَالِمَةٌ عَن حُجْبِ الشُّوَاعِلِ.

118 إسماعيل حقي برصوي، تفسير روح البيان، استانبول، 1389، 452/10-453.

119 طه (20) : 1.

120 في الأصل : الظلم، فيه خطأ.

121 البقرة (2) : 34.

122 تفسير البيضاوي، 252/5.

123 في النسخة المطبوعة : شرفاً.

124 في الأصل : الحقائق، فيه خطأ.

125 النحل (16) : 81.

قُطْبٌ¹²⁶، دَوَائِرِ الْعَالَمِ سَيِّدًا مُحَمَّدٌ

القُطْبُ عَلَى وَزْنِ عُنُقٍ نَجْمٌ بَيْنَ الْجَدْيِ وَالْفِرْقَادَيْنِ وَفِيهِ تَضَمَّنَ وَقُطْبٌ شِمَالِي يُبْتَنَى عَلَيْهِ الْقِبْلَةُ، وَمَنْ نَظَرَ إِلَيْهِ أَمِينَ مِنْ لَدُنْغِ عَقْرَبٍ، وَيُطْلَقُ عَلَى الْمُرْتَشِدِ الْكَامِلِ وَالْمُلُوكِ. والدوائرُ جمعُ دائرةٍ وهى مِنَ الدَّوَرَانِ. والعُلَى على وَزْنِ هُدَى مِنَ الْعُلُوِّ. (88ب) والقُطْبُ مُبْتَدَأٌ مضافٌ إِلَى الدوائِرِ وهى مضافٌ إِلَى "العُلَى"، وَسَيِّدًا خَبْرُهُ، وَمُحَمَّدٌ عَطْفٌ بَيَانٌ، فَلَعَلَّ الْمَرَادُ مِنَ الدوائِرِ العُلَى الْجَوَاهِرُ الْقُدْسِيَّةُ، وهى عَالَمٌ كَالْمَرَايَا الْمُتَقَابِلَةِ بَيْنَهُ الْبِيضَاوِي¹²⁷ فِي آيَةِ "يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ"¹²⁸، مَحْصُولُهُ: نَجْمُ الْجَوَاهِرِ الْقُدْسِيَّةِ سَيِّدًا مُحَمَّدٌ وَلَكَ أَنْ تَقَدَّرَ الْمَلِكُ وَالْمُرْشِدُ الْكَامِلُ.

قَدْ بَدَتْ الْمَعَالِمُ مِنْ صُحُفِ جَبِينِهِ

قَدْ لِلتَّحْقِيقِ، وَبَدَتْ مِنَ الْبُدُوِّ وَهُوَ الظُّهُورُ، وَالْمَعَالِمُ جَمْعُ مَعْلَمٍ، وَالصُّحُفُ جَمْعُ صَحْفَةٍ، وَالْمَرَادُ مِنَ الْجَبِينِ جَمَالُهُ (89أ) وَذَاتُهُ بِعِلَاقَةِ الْجَزْئِيَّةِ وَالْكَلْبَةِ، وَالْإِضَافَةُ فِي الصُّحُفِ مِنْ قَبِيلِ إِضَافَةِ الْمَشَبَّهِ بِهِ إِلَى الْمَشَبَّهِ. مَحْصُولُهُ: قَدْ ظَهَرَ جَمِيعُ الْمَعْلُومَاتِ مِنَ الْعِلْمِ الْبَاطِنِيَّةِ وَالظَّاهِرِيَّةِ عَنِ الْمُصْحَفِ جَمَالِهِ وَذَاتِهِ الَّذِي كَالْمِرْآةِ الْمُصَيِّقِلَةِ بِالْعِلْمِ الْإِلَهِيِّ.

انْطَوَّتِ الْمَكَارِمُ فِي طَرْفِ يَمِينِهِ

الْإِنْطِوَاءُ مِنَ الطَّيِّ وَهُوَ ضَيْدٌ النَّشْرُ وَلَفِيفٌ مَقْرُونٌ لَفْظًا فِي الْكَلِمَةِ وَمَعْنَى فِي يَدِهِ الْمَكْرَمَةِ. وَالْمَكَارِمُ جَمْعُ كَرَمٍ وَلاَمُهُ لِلِاسْتِعْرَاقِ، وَالطَّرْفُ بِمَعْنَى الْجَانِبِ، وَالْيَمِينُ الْيَدُ الْمُبَارَكَةُ الْمُعْطِيَّةُ حَقِيقَةً أَوْ مَجَازًا، وَالْجَوَابُ لِسُؤَالِ الْجَمْعِ بَيْنَ (89ب) الْحَقِيقَةِ وَالْمَجَازِ بِعُمُومِ الْمَجَازِ. مَحْصُولُهُ: انْطَوَّتْ وَلَفَّتْ جَمِيعُ الْمَكَارِمِ فِي يَدِهِ الْمُبَارَكَةِ الْمُعْطِيَّةِ.

كَانَ نَبِيٌّ رَبِّهِ قَبْلَ قِيَامِ دِينِهِ

النَّبِيُّ إِذَا مِنَ النَّبَاِ وَهُوَ فِعْلٌ عَلَى وَزْنِ فَاعِلٍ بِمَعْنَى الْمُخْبِرِ أَوْ مِنَ التَّبْوَةِ بِمَعْنَى الْإِرْتِفَاعِ، وَالرَّبُّ مُصَدَّرٌ مِنْ قَبِيلِ "رَجُلٌ عَدْلٌ"، وَالضَّمِيرُ يَرْجِعُ إِلَى النَّبِيِّ الْمُحْتَرَمِ، وَالنَّبِيُّ حَبْرٌ مَنْصُوبٌ مضافٌ إِلَى الرَّبِّ. وَقَبْلَ مَفْعُولٌ فِيهِ مضافٌ إِلَى "قِيَامِ دِينِهِ"، وَالضَّمِيرُ الْمَجْرُورُ يَرْجِعُ إِلَى الرَّبِّ. مَحْصُولُهُ: كَانَ النَّبِيُّ الْمُحْتَرَمُ نَبِيًّا قَبْلَ ظُهُورِ دِينِ اللَّهِ عَلَى الْعَالَمِينَ.

قَامَ شَهَادَةً بِهٖ آدَمُ بَيْنَ طِينِهِ

قَامَ فِعْلٌ مَاضٍ (90أ) وَفَاعِلُهُ آدَمُ، شَهَادَةٌ مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ لِفِعْلِ مَقْدَّرٍ وَمَفْعُولٌ بِهِ لِـ"قَامَ" لَفْظَ بِهِ، وَ"بَيْنَ" مضافٌ إِلَى طِينِهِ. مَحْصُولُهُ: قَامَ آدَمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَشَهِدَ شَهَادَةً بِأَنْ يَقُولَ "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ" مِنْ بَيْنِ طِينِهِ. قُرَّةٌ عَيْنٍ الْأَصْفِيَاءِ سَيِّدًا مُحَمَّدٌ

قال البيضاوي في قوله تعالى "وقرئ عينا"¹²⁹ وطيبني نفسك وارفضني عنها ما أحرزتك، واشتقاقه من القرار، فإن العين إذا رأت ما يسر النفس سكنت إليه من النظر إلى غيره، أو من القرّة فإن دَمْعَةَ السَّرُورِ بَارِدَةٌ وَدَمْعَةُ الْحُزَنِ

¹²⁶ في شرح البوزكيري: قُطْبٌ.

¹²⁷ تفسير البيضاوي، 490/5.

¹²⁸ الفجر (89): 27.

¹²⁹ مريم (19): 26.

حَارَّةٌ، (90ب) ولذلك يقال: قُرَّةُ الْعَيْنِ أَى سُورُ الْعَيْنِ انْتَهَى. ¹³⁰ والأصفياء جمعُ صَفِيٍّ ولأُمُّهَا لِلإِسْتِغْرَاقِ، لأنَّ الكَلَامَ مَثْبُتٌ والقَرَّةُ مَبْتَدَأٌ مضافٌ إلى الأَصْفِيَاءِ، وسيدنا خَبْرُهُ. مَحْصُولُهُ: سُورُورُ عَيْنِ الأَصْفِيَاءِ سِيدُنَا مُحَمَّدٌ.

نُورٌ جَمَالُهُ إِجْلَى مِنْ أَفْقِ الصَّبَاحَةِ

وإضافةُ النورِ إلى الجمالِ من قَبيلِ عِلْمِ الفَقْهِ، لأنَّ النورَ أَعْمُ مِنَ الجمالِ، وَالجَلَى أَى صارَ ذا ضِيَاءٍ. وَالصَّبَاحَةُ فيها استعارةٌ مَكْنِيَّةٌ، وإِسْنَادُ الأَفْقِ إليها تَحْيِيلِيَّةٌ، وَاسْتَعْبَرُ "مِنْ" بِمعنى "فِي"، فَعَلَّ المرادُ مِنْهَا الأَزَلَ. مَحْصُولُهُ: نُورٌ جَمالِ مُحَمَّدٍ صارَ ذا ضِيَاءٍ فِي الأَزَلَ. (91أ)

فَاقَ بِحُسْنِهِ عَلِيٌّ يُوسُفَ فِي المَلاحَةِ

"عَلَا" فَاعِلُهُ مُسْتَبْتَرٌ فِيهِ عَائِدٌ إِلَى النَّبِيِّ المُحْتَرَمِ، وَ"بِحُسْنِهِ" مَنْصُوبٌ مَحَلًّا مَفْعُولٌ بِهِ بِ"فَاقَ"، وَ"عَلَى" مَتَعَلِّقٌ بِهِ، وَيُوسُفُ غَيْرُ مَنْصَرَفٍ، وَالمَلاحَةُ بِمعنى المُتَّصِفِ بِالمَهَجَّةِ، يُقالُ: مَلَحَ القَوْمُ، مِنْ بابِ حَسَنٌ أَوْ أَحْسَنَ. مَحْصُولُهُ: فَاقَ وَعَلَا النَّبِيُّ المُحْتَرَمُ بِحُسْنِهِ عَلِيٌّ يُوسُفَ فِي لَطَافَةِ الوَجْهِ وَبِياضِ البَشْرَةِ وَصَفائِهِمَا.

سَارَ كَلِيمٌ إِثْرَهُ مُقْتَبِسَ الفِصَاحَةِ

سَارَ مِنَ السَّيْرِ، وَالكَلِيمُ مُوسَى (ع) وَفَاعِلٌ لِمِ "سَارَ"، وَ"إِثْرَهُ" المَفْعُولُ فِيهِ لَهُ، وَالإِقْتِباسُ أَنْ يَضْمَنَ الكَلَامُ شَيْئاً مِنَ القُرْآنِ وَالحَدِيثِ لا عَلَى أَنَّهُ (91ب) مِنْهُ ¹³¹، مُقْتَبِسَ الفِصَاحَةِ حَالُ مُوسَى (ع)، وَالفِصَاحَةُ مضافٌ إِلَيْهِ. مَحْصُولُهُ: سَارَ مُوسَى (ع) وَاقْتَفَى إِثْرَهُ مُحَمَّدٌ (ع) حَالاً كَوْنَهُ مُقْتَبِسَ الفِصَاحَةِ عَنْهُ (ع).

زَارَ مَسِيحٌ أَرْضَهُ مِنْ فَلَكَ السَّيَّاحَةِ

"زَارَ" مِنَ الزَّيْارَةِ بِمعنى "جاءَ زائِراً"، وَالمَسِيحُ فاعِلٌ زارَ وَهُوَ عِيسَى (ع)، وَأَرْضَهُ مَفْعُولٌ بِهِ، وَالفَلَكَ مضافٌ إِلَى السَّيَّاحَةِ، فَعَلَّ المرادُ مِنْهَا السَّماءَ الرَّائِعَةَ. مَحْصُولُهُ: جاءَ عِيسَى (ع) زائِراً بِمَجْلِسِ التَّبَوُّؤِ وَرَوْضَةَ المَطْهَرَةَ مِنَ الفَلَكَ الرَّائِعَةِ.

فَخَرُّ جَمِيعِ الأَنْبِياءِ سِيدُنَا مُحَمَّدٌ

الفَخْرُ: بِمعنى الإِفْتِخارِ، مَحْصُولُهُ: (92أ) افْتِخارُ جَمِيعِ الأَنْبِياءِ سِيدُنَا مُحَمَّدٌ.

وَرَدٌ أَفاضَ وَصَفُهُ بِالعَطْرِ المُنَسَّمِ

الوَرْدُ اسمُ جِنْسٍ كَثَمَرٌ وَنَكَرَةٌ، تَجوزُ أَنْ تَكُونَ مَبْتَدَأً لِفائِدَةٍ وَوصفٌ مَعنَوِي لِسِيدِنَا، وَ"أفاضَ" مِنَ الإِسالَةِ، وَ"وصَفَهُ" فاعِلٌ لِمِ "أفاضَ" وَ"بِالعَطْرِ" مَفْعُولٌ، وَ"فِي المُنَسَّمِ" إِسْنادٌ بِمَجازِيٍّ كَقولِهِ "بِالنَّاصِيَةِ ناصِيَةً كاذِبَةً حاطِطَةً"، ¹³² مَحْصُولُهُ: أَفاضَ وَأَسالَ وَوصَفَ مُحَمَّدٌ الَّذِي مِثْلُ الوَرْدِ فِي الرَّائِحَةِ بِالعَطْرِ ¹³³ المُنَسَّمِ بِتَسْيِيمِ العِرْفانِ عَلَى شامَةِ قَواةِ العارِفِينَ إِذا كانَ أوصافُهُ الشَّرِيفَةَ كَيْتَ وَكَيْتَ، فَكَيْفَ تَريحُ المَسكُ مِنْ ذاتِهِ وَمحِبَّتُهُ الشَّرِيفَةَ إِذْ مَبْدأُهُ (92ب) وَخِتامُهُ مِسكٌ فَلْيَتَنافَسِ المُتَنافِسُونَ.

كَيْفَ يَفُوحُ لُطْفُهُ مِنْ قِمِّهِ المُبَسَّمِ

¹³⁰ تفسير البيضاوي، 12/4.

¹³¹ الإيضاح في علوم البلاغة، ص 381.

¹³² العلق (96): 15-16.

¹³³ في الأصل: بعبط المنسم.

"كيف" سؤالٌ عن الحال، فَوُحٌ رائحةٌ طيبةٌ، لأنه يقال: فاحَ المِسْكُ إذا تَفَوَّحَ بِمعنى يَفْرَحُ بِمعنى يَفْرَحُ بِاسْتِعَارَةِ مُصْرَحَةٍ وَتَبَعِيَّةٍ، و"لطفه" حديثه، استعارةٌ مُصْرَحَةٌ ومرفوعٌ لفظاً، فاعِلٌ "يفرح". و"من" في "فمه" متعلقٌ بِفعل، و"فمه" مفعول به، و في "المبسم" مجازاً كما سبق في المبسم. محموله: كيف يفرح أفئدة المؤمنين حديثه الصادر عن فمه المبسم.

جَوْهَرٌ عَزَّ ذَاتُهُ بِالْخَلْقِ الْمُعْظَمِ

الجوهرُ مبتدأٌ جاءَ إلينا من سوقِ عالمِ الغيبِ فاشترينَا الرِّضَا بتعظيمِهِ فَرَبِحْنَا (93) في تجارتِنَا، و"عزَّ" بصيغةِ الماضي بمعنى عَظَبَ، و"ذاته" فاعِلُهُ، و"الخلقُ المعظمُ" كالصبرِ والحلمِ والعفوِ وغيرها. محموله: محمد (ع) عَظَبَ ذاته على طائفةِ الناسِ بالصبرِ والحلمِ والعَفْفِ وغيرها جوهرٌ عزَّ ذاته كائنٌ بالخلقِ المعظمِ.

دُرٌّ عَلَّتْ أَوْصَافُهُ¹³⁴ عَنْ كَلِمِي الْمُنْظَمِ

الدُّرُّ واللؤلؤُ شَيْءٌ واحدٌ فيه إشارةٌ إلى تفسيرِ قوله تعالى "أَلَمْ يَجِدْكَ - دُرًّا - نَيْمًا فَأَوَّأَكَ"¹³⁵ إلى صدفِ النبوةِ، والأوصافُ جمعٌ قَلْبٌ استعملَ هنا مجازاً كأشراطِ الساعةِ وضميرٌ مجرورٌ يرجع إلى النبيِّ المحترمِ، والجملةُ صفةٌ لـ"دُرٌّ"، و"عن كلم" مفعولٌ (93) لِفعلٍ مؤنثٍ غائبةٍ مضافٌ إلى ياءِ المتكلمِ. والمنظَمُ صفةٌ له، "محمد" (ع) كالدُّرِّ عَظَبَتْ وَجَدَتْ أوصافُهُ الشريفةُ عن كلمِ الذي تَطَمَّتْ في شأنِهِ (ع).

زِينَةُ تَاجِ الإِصْطِفَاءِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدًا

شُبِّهَتْ زينةُ المَخِيلَةِ بزينةِ المحققةِ، وتَاجُ المعنويةِ من أنوارِ إلهيةِ بتاجِ منسوجِ بلؤلؤٍ على طريقِ التشبيهِ المعقولِ بالمحسوسِ، والمسندُ والمسندُ إليه: الإبلُ أَى المالِ الكاملِ، ودليلُها "دُرٌّ عَظَبَتْ صفاتُهُ"، وإضافةُ الزينةِ إلى التاجِ بمعنى "فيه"، وإضافتهُ إلى الإصطفاءِ بمعنى لامٍ. محموله: زينةٌ مخيلةٌ في تاجِ معنويٍّ للإصطفاءِ سيدنا محمد عليه السلام، (94) لأنه لو لم يكن كذلك لما كان "دُرٌّ عَظَبَتْ صفاتُهُ" لكنَّ اللارِمَ منتَفِياً فكذا الملزومُ.

لِلْعُرْفَاءِ قِبْلَةٌ نَحْوَ قِيَابِ بَابِهِ

العُرْفَاءُ جمعٌ عريفٍ كالكَرَمَاءِ جمعُ كَرِيمٍ، والقِبْلَةُ على وزنِ شِرْعَةٍ، والمرادُ بها التوجُّهُ القَلْبِيُّ،¹³⁶ و"نحو" بمعنى "جانِبٌ"، وقِيَابُ جمعُ قُبَّةٍ، والعُرْفَاءُ ظرفٌ مستقرٌّ وخبرٌ مَقْدَمٌ، والقِبْلَةُ إما فاعِلٌ لِظرفٍ مستقرٍّ وإما مبتدأٌ مؤخَّرٌ، و"نحو" مفعولٌ فيه للقِبْلَةِ وهو مضافٌ إلى قِيَابِ وهى إلى بابِهِ، الضميرُ المجرورُ يرجع إلى النبيِّ المحترمِ. محموله: كائنٌ للعُرْفَاءِ توجُّهُ قَلْبِيٍّ إلى جَانِبِ قِيَابِ بَابِهِ.

لِلْعُرْفَاتِ وَقْفَةٌ عِنْدَ (94) حِجَابِ بَابِهِ

العُرْفَاتُ اسمُ الجَلِيلِ، والوقْفَةُ بمعنى الوقوفُ لِلحَجِّ في موسمِهِ، و"عند" للحضريَّةِ، والحجابُ سُرَادِقَاتُ، وإعرابه كما سبق. محموله: ثَبَّتْ في العُرْفَاتِ توجُّهُ قَلْبِيٍّ لِلحُجَّاجِ العاشقينِ عند سُرَادِقَاتِ بَابِ النبيِّ المحترمِ، لأن أجسادَهُم في العُرْفَاتِ وَقُوبِهِم في حضرةِ سُرَادِقَاتِ المصطفى (ع).

134 في شرح المصراع التالي وفي شرح البوزكيري: دُرٌّ عَظَبَتْ صفاتُهُ.

135 الضحى (93): 6. الآية: أَمْ يَجِدُكَ نَيْمًا قَاوِي.

136 في الأصل: التوجُّهُ قَلْبِيٍّ.

حل¹³⁷ مطاف كعبتي حول تراب باه

(حل) بصيغة الماضي، بمعنى نزل، "مطاف كعبتي" من قبيل "جردة قطيفة". أى: كعبتي مطافاً بالقدسيات وكعبتي فاعله و"حول" مفعول فيه بفعل "حل". محصولة: (195) نزل كعبتي المطاف بالقدسيات حول تراب باه، قال في البريقة¹³⁸: ذهب الكعبة المعظمة¹³⁹ إلى استقبال رابعة العدوية حين أرادت أن تحجها مع كونها من أمته.

أين نال جبهتي كعب كلاب باه

قال في المطول¹⁴⁰: أين وأحوالها للإستفهام لكن كثيراً ما يُستعمل في غير الإستفهام، كالإستبطاء "كم دعوتك"، والتعجب نحو "ما لي لا أرى الهدى"،¹⁴¹ والتنبيه على الضلال نحو "أين تذهبون"،¹⁴² ولو كان للشرط والجزم. و"نال" بمعنى الوصلة، والجبهة ما بين الناصية والحاجبين، والكعب (95ب) العظمان الثابتان بين الساقين في القدم، والكلاب جمع كلب، يقال لكل حيوان مفترس صار حقيقة عرؤية في الكلب المعلوم. قال القاموس: الكلب كواكب برافة منتظمة من متعدّد، ويقال: يكلب من باب الرابع إذا عطش.¹⁴³ فـ "أين" ظرف مكان مبهم منصوب بعده وهو نال ليس للشرط وإنما للتنبيه، ولذا لم يجزم هنا خذ أمراً منه. محصولة: افتح عينك يا نفسي نال جبهتي كعب كلاب باه.

پرئو غبيد إنا سيدنا محمد

پرئو مسند إليه، غبيد مسند، و"إنا سيدنا محمد" جواب لسؤال مقدر. كأنه قيل للناظم (196) عند صدور هذا القول: إن لكل ملوك مالك من مالك، أجاب بقوله: "سيدنا محمد" على طريق اتفات من الغائب إلى المتكلم، لأن السياق يقتضي أن يقول: إنا سيده محمد، والنكته فيه التعميم شفقة على المؤمنين.

رب كما بعته¹⁴⁴ بين يديك قائماًقام / سار لديك لئلا إذ / إذا هو / سرى ليس نائماً¹⁴⁵

"رب" من قبيل "يوسف أعرض"¹⁴⁶ أى: يا يوسف. والكاف تشبيه لما سيكون بما كان، و"بعته" في صورة الخطاب تضرع، والبعث إظهار محمد عن روضته المطهرة للشفاعة، ومعنى "بين يديك" في حضرت ألوهيتك،

137ى الشرح الأول حل مضافاً إلى المطاف، الورق: 37ب.

138 أخذ إسماعيل حقي بورسوي في تفسيره موضوع "ذهاب الكعبة لزيارة الولي". وهو ينقل آراء العلماء مثل ابن عربي وسعد الدين التفتازاني. ويرى ابن عربي أن للكعبة حقيقة غير ما يعرفه العامة ويقبل هذا القول. ولكن بورسوي لا يقبل أن تكون الزيارة جسمياً. بورسوي، التفسير: 23/

14.

139 وفي النسخة "المعظم".

140 عبد النافع أفندي، النفع المغول ترجمة التلخيص والمطول، استانبول، 1289، ص 291-293.

141 النمل (27): 20.

142 التكويد (81): 26.

143 قاموس ترجمه سي، 474/1-475.

144 في الشرح الأول رفعت مكان بعته، الورق: 140.

145 هذا المصراع في شرح البوزكري: سار لديك لئلا إذ هو ليس نائماً.

146 يوسف (12): 29.

و"قائماً" حالاً إما (96ب) من فاعل "بعثته" أو من ضميره المنصوب،¹⁴⁷ لأن "قام" بمعنى "راقب" و"نظر"، كذا في سورة الرحمن، وهذا المصراع يمتزج بالثاني، و سار يجيء متعدياً ولازماً، والمراد الثاني، و "لديك" معناه في ساحة عزك، والبعث في "لدى" معنى "قاب قوسين"،¹⁴⁸ و"ليلاً تنويته للتقليل، و "إذ" بمعنى الوقت منصوبٌ بـ "ليس قائماً"، وهو ضميرٌ منفصل، و "ليس" اسمه مستترٌ راجعٌ إلى النبيِّ المحترم، و "قائماً" منصوبٌ بالخبرية. محموله: يا ربَّ كما أظهرتَ محمداً (ع) عن روضته المطهرة للشفاعة يوم القيامة أنت ناظراً (97أ) إليه بالمحبة سارَ رسولك قائماً في ساحة عزك عند قاب قوسين قطعة من الليل في ذلك الوقت محمدٌ (ع) ليس بنائمٍ

صَلِّ عَلَيْهِ سَرْمَدًا سَلِّمْ عَلَيْهِ دَائِمًا

حَيْثُ تُدَوِّمُ أُمَّتَهُ فِي رَمَضَانَ صَائِمًا

"صَلِّ" أى: اغفرُ أمةَ محمدٍ، و "سَرْمَدًا" مفعولٌ فيه ومعناه: أوائل وأواخر، و "سَلِّمْ" أى: آمين" من باب المفاعلة من المكاره، و "دائماً" مفعولٌ مطلقٌ مجازيٌّ ويكون القضية دائمةً، و "حيث" للتعليل، و "تدوم" مضارعٌ غائبةٌ، و "أمته" فاعله، و"في" حرفٌ جرٌّ، (ف) ¹⁴⁹ و "رمضان" (97ب) غيرٌ منصرفٍ، و "صائماً" مجازٌ بذكر الشرط وإرادة المشروط، أى: صوماً. محموله: يا ربَّ اغفرُ أمةَ محمد في الماضي والمستقبل، وآمنهم أميناً عن المكاره في الدنيا والآخرة لدوامهم في رمضان صوماً.

عِيدُ شَفَاعَةٍ لَنَا سَيِّدُنَا مُحَمَّدٌ

إضافة العيد إلى الشفاعة إما للإستغراق وإما للعهد الذي هو شفاعته العظمى، "سيدنا محمد" مستأنفة، كأنَّ السائل قال: أنتم عاصون فكيف ترجون شفاعته؟ أجاب الناظم -زاد الله عمره- بأنه سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم. (98أ)

كُتِبَ بِقَلَمِ السَّيِّدِ حَسِينِ آكَاهِ بِاسْتِعَانَةِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَبِهِ تُرْفَعُ الدَّرَجَاتُ، وَتَجْرِي الْمِيَاهُ لِسِنَةِ اثْنَا وَخَمْسِينَ وَمِائَتَيْنِ وَأَلْفِ شَهْرِ رَجَبِ الْمَرْجَبِ وَالْيَوْمِ التَّاسِعِ.

147 في الأصل: من ضميره المجرور.

148 النجم (53): 9.

149 حرف الفاء كُتِبَ خطأً ومُحِيت.

Değerlendirme ve Sonuç

Pertev Paşa'nın *Durr-i Musaffâ* isimli na'tı 1840 (h. 1256) senesinde hem İstanbul, hem de Bulak'ta basılmış olan *Dîvân*'ının ilk sayfasında bulunmaktadır.¹⁵⁰

Pertev Paşa, beş mısra üzerine sekiz kitadan oluşan ve her kıtasında ayrı bir kafiye'nin gözetildiği bu na'tında, Ravza-yı Mutahhara'nın değerinden ve Hz. Peygamber (sav)'in Allah katındaki yüceliğinden bahsetmiştir. Na'tta, Hz. Peygamber'in üstün vasıfları anlatılırken büyük ölçüde teşbih, istiâre, iktibas sanatlarından yararlanıldığı görülür. O, cehalet karanlıklarını aydınlatması açısından güneş, ay ve yıldız; diğer insanlara üstünlüğü açısından inci ve cevhere; güzel kokusu itibarıyla de güle benzetilmiştir.

Veziirköprülü Ali Cami, *el-Murtecâ* isimli bu şerhine hamdele ve salveleden oluşan bir dîbace ile başlamış, daha sonra her mısrayı ayrı ayrı ele alarak Arapça bir şerh yazmıştır. Şerhinde önce mısrayı verir, peşinden de mısradaki garib kelimeleri ele alır. Kelimelerin duruma göre anlamlarını verir, iştikakını söyler, eğer kelime asıl anlamının dışında kullanılmışsa yeni anlamını zikreder. Ayrıca zaman zaman cümlelerin irabından bahseder ve cümlelerdeki teşbih, istiâre, iktibas vb. edebî sanatları açıklar. Kelime ve cümlelere ait tahlillerden sonra da *mahsûluhu* diyerek mısranın toplu bir anlamını arzeder.

Mısraların izahında Kur'ân âyetleri, hadîs-i şerifler ve şiirlerden de yararlanır. Ayrıca Sadruşşeria'nın *Ta'dîlu'l-Ulûm'u*, Kadı Bevzâvî'nin *Tefsîri*, Kadı İyâz'ın *eş-Şifâ'sı*, Râgıb el-İsfehânî'nin *el-Mufradâtı*, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Tefsîru Rûhi'l-Beyânı*, Taftâzânî'nin *el-Mutavvel'i*, Ezherî'nin *Tehzîbu'l-Luğâ'sı* Hâdimî'nin *el-Berîka'sı* gibi eserlerden şerhte yararlandığı görülür. Bazen de "Sûfiyye şöyle der" diyerek tasavvuf ehlinin görüşünü aktarır.

Eserin, kelime ve cümle tahlilleri açısından filolojik, mısralara getirdiği tasavvufî yorumlar açısından da tasavvufî bir şerh olup özellikle bu alanlarda çalışan araştırmacılara bir nebze de olsa yararlı olacağı kanâatindeyiz.

¹⁵⁰ Pertev Paşa, *Dîvân*, İstanbul, 1840, s. 1-2.

KAYNAKÇA

- Abdunnâfi Efendi, *en-Nef'û'l-Mu'avvel Tercumetu't-Telhîs ve'l-Mutavvel*, I-IV, İstanbul, 1289.
- el-'Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, (1162/1749), *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs 'ammâ İštehera mine'l-Ehâdis 'alâ Elsineti'n-Nâs*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, I-II, Beyrut, 1351.
- Ali el-Cârim, -Mustafa Emin, *el-Belâġatu'l-Vâziha*, İslam Kitabevi, İstanbul, ts.
- Aliyyu'l-Kâri, *Şerhu'ş-Şifâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Azamat, Nihat, "Ali Behçet Efendi" mad., *DİA*, II, 382-383.
- Beydâvî, Kadı, *Tefsîru'l-Beydâvî*, thk. Abdülkâdir Arafât el-Aşâ Hasûne, Beyrut, 1996.
- Bolelli, Nusreddin, *Belâġat Kur'an Edebiyatı Beyân-Meânî-Bedi'*, Raġbet Yayınları, İstanbul, 2000.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1342.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, İstanbul, 1389, X, 452-453.
- el-Curcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Dâru't-Tibâati'l-Âmira, İstanbul, 1357.
- Adem Çalışkan, *Fuzûli'nin Su Kasidesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- ed-Dervîř, Muhyiddin, *İrâbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû*, Dâru İbni Kesir, I-X, Beyrut, 1424, 1992.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyet, I, 568, VIII, 5263.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luġa*, Müessesetu Sicilli'l-Arab, Kahire, 1964.
- el-Hâdimî, Ebû Saîd, *Berîka*, çev. Bedettin Çetiner vd., Kahraman Yay., İstanbul, 1991.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- İnal, Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB Yay., İstanbul, 1969.
- el-İsfehânî, Râġıb, *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dimařk, 2002.
- Kadı İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Kazvîni, Celâluddin Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'duddin b. 'Ömer, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâġa*, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrut, 1998.

- Merâh Üzerine Mukayyed Dinköz*, nşr. Kırmılı Sahaf Yusuf Ziya, tashih Amasyalı Muhammed Rifat b. Abdullah, İstanbul, 1323.
- Mitracî, İrfan, *el-Câmi' li-Funûni'l-Luğati'l-'Arabiyye ve'l-Arûz*, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1987.
- Muin, Muhammed, *A Persian Dictionary*, Tahran, 1985.
- el-Munâvî, *et-Teârif*, Beyrut, 1410.
- Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul, 1304.
- Meçhul Yazar, *Durri Musaffa Şerhi*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa Bölümü no. 279.
- Pertev Paşa, *Divân*, İstanbul, Bulak, 1840.
- Saraç, M.A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi, İstanbul, 2001.
- es-Suyûtî, Celâluddîn, *ed-Durru'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993.
- Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, Sehâ Neşriyat, İstanbul, 1990, II, 214;
- Yüceer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.